

अ-सामान्य
व्यक्तिरेखा आणि विचार

जयश्री पटवर्धन

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

अ-सामान्य व्यक्तिरेखा आणि विचार

लेखिका : जयश्री पटवर्धन

या मित्रांनो! घेऊन जा! लुटा! लुटा! लुटून न्या! अ-सामान्य - व्यक्तिरेखा आणि विचार

हे पुस्तक फुकट नाही

यामागे अनेकांचे कष्ट व पैसे आहेत.

पण तरीही आम्ही ते वाचकांना विनामूल्य घेऊ देतो.

कारण ई पुस्तक एकदा बनलं की एकजण वाचो वा एक लाख.

आमचं काहीच कमी होत नाही.

उलट आनंद वाढतो, मजा येते.

पण

तुम्ही ते फुकट का घ्यावं?

तुम्हालाही काही देता येईल.

असे काही द्या ज्याने ई साहित्यच्या लेखकांना, टीमला आणि तुम्हाला आनंद मिळेल

आणि तुमचं काहीच कमी होणार नाही.

तुम्ही आशिर्वाद आणि शुभेच्छा द्या

लेखकांना फोन करून दाद द्या

आपल्या मित्रांचे मेल पत्ते आम्हाला द्या

मित्रांना आमच्याबद्दल मेल आणि Whatsapp करा

ई साहित्यचे फ़ेसबुक पेज, इन्स्टाग्राम, टेलिग्राम यांवर स्वतः जा व इतरांना आमंत्रित

करा. सोशल मिडियावर ई साहित्यचा प्रचार करा.

सर्वात बहुमोल अशा तुमच्या सूचना द्या

दाद म्हणजे स्तुतीच असावी असे नाही. प्रांजळ मत, सूचना, टीका, विरोधी मत यांचे स्वागत आहे. प्रामाणिक मत ज्याने लेखकाला व ईसाहित्य टीमला प्रगती करण्यासाठी दिशा ठरवण्यास मदत होईल. मराठीत अधिक कसदार लेखन व्हावे व त्यातून वाचक अधिकाधिक प्रगल्भ व्हावा. अखेर संपूर्ण समाज एका नव्या प्रबुद्ध उंचीवर जात रहावा.

अ-सामान्य- व्यक्तिरेखा आणि विचार

लेखिका : जयश्री पटवर्धन

पत्ता- 20/1A/1 प्लॉट नं 3, विनायक बंगला,
बसवनगर रोड

कागवाड 591223

कर्नाटक.

फोन नं- 7406983273

मुखपृष्ठ: सुनीळ सामंत (ठाणे)

निर्मितीसहाय्य- रश्मी किल्लोस्कर

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखिकेकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यापुर्वी लेखिकेची परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

ई साहित्य प्रतिष्ठान

ईलेवनथ फ़्लोअर, ईटर्निटी, ईस्टर्न एक्सप्रेस हायवे, ठाणे

www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

या नंबरवर नावगाव कळवा. पुस्तके मिळवा.

प्रकाशन : १९ सप्टेंबर २०२३ (गणेशचतुर्थी २०२३)

©esahity Pratishthan®2023

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

जयश्री पटवर्धन

परिचय

सांगली माझे माहेर. वयाच्या विसाव्या वर्षी मला एम. एस. ई.बी. मध्ये नोकरी मिळाली. सहा वर्षे नोकरी केल्यावर माझा विवाह कागवाड च्या श्री सतीश पटवर्धन यांचे बरोबर झाला.

पटवर्धन घराणे हे संस्थानिकांचे. पण कूळ कायदा व 1948 ची जाळपोळ यामुळे त्यांचे बरेच नुकसान झाले. हे संस्थान 1857 मध्येच विलीन झाले होते. त्यामुळे पुढील पिढ्यातील मुलांनी अर्थार्जनासाठी शिक्षणानंतर नोकरी स्विकारली. पटवर्धन मंडळी खेड्यात राहात असली तरी खूप आधुनिक विचारांची व अतिशय सुसंस्कृत अशी होती. मनाने ती श्रीमंत होती. त्यामुळे सांगली सारख्या शहरातून मी खेड्यात आले याचे दुःख मला झाले नाही. वयाच्या चाळीसाव्या वर्षापासून मी सामाजिक कार्यात भाग घेऊ लागले व विविध सामाजिक उपक्रम राबविले. माझे वडील गीता प्रवचनकार होते. त्यामुळे लहानपणापासूनच कर्मयोगाचे संस्कार आम्हा सर्व भावंडांच्या वर झालेले होते. कागवाड येथील मराठी शाळेचे इमारत बांधकाम मी त्यात भाग घेऊन हिररीने केले. येथे विविध प्रकारची शिबिरे आम्ही घेतली. रक्तदान, नेत्रदान, अपंगांसाठी उपयोगी साधने देण्याचे शिबीर, मुलांसाठी शैक्षणिक शिबिर, महिला शिबीर, ही शिबिरे लोकांना खूपच आवडली.

मी वैयक्तिक स्तरावर ही सामाजिक कामे केली. मला वाचनाची अतिशय आवड. आवडलेल्या पुस्तकांच्या लेखकांना मी आवर्जून पत्र लिहायची. बऱ्याच लेखकांची मला उत्तरे देखील आली आहेत. त्यातूनच काही लेखकांची व्याख्यानेही येथे आयोजित केली.

मतिमंद मुलांकडून शाळेतून ज्या कलावस्तू बनवून घेतल्या जातात, त्या विक्रीच्या माध्यमातून मी लोकांसमोर आणीत होते. हेतू एवढाच की त्या मुलांना अर्थाजन व्हावे. या वस्तू विक्रीच्या वेळी एक चांगला अनुभव मला आला आहे. सांगली येथील गाडगीळ सराफ यांचेकडे मी जायचे ठरवले. सांगलीतील आमदार सुधीर दादा गाडगीळ यांना मी भेटले व मतिमंद मुलांसाठी च्या कलावस्तू विक्रीबाबतची माझी कल्पना त्यांना सांगितली. या गाडगीळ मंडळींचे विश्रामबाग येथेही सराफी दुकान आहे. दिवाळीच्या वेळी जर ग्राहकाने दहा ग्रॅम सोने घेतले तर त्याला त्यांच्या दुकानाच्या वतीने मतिमंद मुलांनी बनवलेल्या वस्तूपैकी एक वस्तू गिफ्ट म्हणून द्यावी. त्यात गाडगीळ यांचेही नाव होईल व मुलांना अधिक अर्थाजन मिळेल. त्यांना ही कल्पना आवडली. आमदारांनी मला त्यांच्या दुकानी पाठविले. मी त्यांना वस्तुंचा कॅटलॉग दाखवला. त्यातून त्यांनी मोबाईल ठेवण्यासाठीची पर्स निवडली आणि एकंदर ऐंशी हजार रुपयाच्या मोबाईल पर्सेस मागविल्या. आम्हाला खूप आनंद झाला. खरंच दुसऱ्यासाठी काही करत असताना त्यात यश आले की मिळणारं समाधान वेगळच असतं!

मी कागवाड ग्रामपंचायतीमध्ये निवडून येण्यासाठी दोन वेळेला निवडणुकीस उभे राहून निवडून आले व दहा वर्षे ग्रामपंचायतीत काम केले. हेतू एवढाच होता की पंचायतीत चाललेला कारभार पहावा व समाजासाठी पंचायतीच्या वतीने काही

करता आले तर करावे. माझ्या आयुष्यात मी समाजाकडूनही भरपूर आदर मिळवला. पुढे निवडून आलेले सरपंचही माझा सल्ला विचारायला घरी येत असत. अर्थात मी जे हे सर्व करू शकले ते माझ्या पतीच्या पुर्ण पाठिंब्यामुळेच. असा नवरा मिळायलाही भाग्य लागते. ते मला मिळाले व त्यामुळे मी समाधानी आयुष्य जगू शकले.

-जयश्री पटवर्धन

मनोगत -

या पाचव्या पुस्तकात मी ज्या व्यक्तींवर लेख लिहिले आहेत त्यांनी अतिशय आदराने, नम्रतेने मला स्वतःच्या कार्याची माहिती फोनवर सांगितली. त्याबद्दल मी त्यांची ऋणी आहे.

ई-साहित्यचे प्रकाशक श्री. सुनीळ सामंत यांनी तर मला सतत प्रोत्साहन दिलेच पण मुखपृष्ठ तयार करण्यासाठी बहुमोल सहाय्य केले त्याबद्दल मी त्यांची ऋणी आहे.

माझे सर्व लेख लिहून झाल्यावर कु. रश्मी किलोस्कर (ठाणे) हिने ते टाईप करून दिले. माझी त्यांच्याशी नवीनच ओळख झालेली असूनसुद्धा त्यांनी बहुमोल असे सहाय्य केले त्याबद्दल मी तिचे मनापासून आभार मानते.

आपली,
जयश्री पटवर्धन

अर्पण पत्रिका

ज्यांच्या बरोबर

मी ५० वर्षांचे सहजीवन अतिशय आनंदाने जगले

ते माझे पती

कै. सतीश पटवर्धन

यांच्या पवित्र स्मृतीस

हा स्मृतींचा शेला अर्पण करीत आहे.

अनुक्रमणिका

- १) पुस्तकांचे हॉटेल
- २) मोहिनी मोघे
- ३) वंदना मोरे
- ४) डॉ. बाईकाकू मोकाशी
- ५) श्रीकांत बापट
- ६) अरुण करकरे
- ७) अवंती कुलकर्णी
- ८) संगीता राणे
- ९) भिक्षेकऱ्यांचा डॉक्टर
- १०) निलिमा मोकाशी
- ११) कलाप्रेमी सुनीता केळकर
- १२) अक्षय्य तृतीया
- १३) पुनर्जन्म
- १४) वाचन संस्कृती
- १५) एकटेपणा
- १६) समर्थांचे राजकारण
- १७) भय इथले संपत नाही
- १८) Expiry Date

पुस्तकांचे हॉटेल

व्हॉट्सएपवर याबद्दल मी थोडी माहिती वाचली व असे हॉटेल चालविणाऱ्या जोंधळे आर्जींचा मी फोन नं. मिळवला. त्या माझ्याशी बोलल्या पण इतर माहिती मला सांगितली ती त्यांचे चिरंजीव श्री. प्रवीण जोंधळे यांनी. आर्जींचे मूळगाव खतवाड. दिंडोरी तालुक्यातील हे गाव आहे. या आर्जींचं सर्व बालपण खतवाड या गावीच गेलं. त्यांचं शिक्षण पाचवीपर्यंत झालं. त्याकाळी मुर्लीची लग्ने ही लवकरच केली जात. पाचवी पास झाल्यावर आर्जींचा विवाह श्री. संपत जोंधळे यांच्याशी झाला. नाशिकपासून पंधरा-वीस किलोमीटर अंतरावर त्यांचे सासरचे गाव. शेतावर कामाला जाणे हेच उदरनिर्वाहाचे साधन होते. श्री. जोंधळे यांची स्वतःची पण थोडी शेती होती. अडजी-पडजी या नात्यानेही त्या शेतावर कामाला जायच्या. आर्जींच्या सासऱ्यांकडे पाटीलकी होती, त्यावेळी त्यांची सांपत्तिक स्थिती चांगली होती. पण दुर्दैव असे की आर्जींचे यजमान श्री. संपतराव हे व्यसनी होते. दारूपायी त्यांची सांपत्तिक स्थिती खालावली. आर्जींचे सर्व वैवाहिक आयुष्य दारुड्याच्या सहवासात गेले. त्यामुळे आर्जींना मोलमजुरी करण्याशिवाय पर्यायच उरला नाही. आर्जींचा मुलगा प्रवीण हा मात्र हुशार मुलगा होता. वडिलांची व्यसनाधीनता, आईचे कष्ट याचा परिणाम या बालमानावर झाला. प्रवीण यांनी ठरवले की आपण खूप शिकायचे. आईच्या कष्टाचे चीज करायचे. आईच्या सततच्या प्रोत्साहनामुळे व आर्थिक मदतीमुळे प्रवीण M.A. झाले. त्यांनी मराठी व पत्रकारिता या दोन्ही

विषयांत M.A. केले. नाशिकहून प्रसिद्ध होणाऱ्या एका वृत्तपत्रात त्यांनी पाच-सहा वर्षे काम केले. ही नोकरी करत असतानाच श्री. प्रवीण यांनी प्रकाशनाचेही काम सुरू केले. अक्षरबंध हे मासिक प्रकाशित करू लागले. पुढे काही पुस्तके व दिवाळी अंकही प्रकाशित केले. वडिलांनी प्रवीण यांच्या शिक्षणासाठी काहीच मदत केली नाही. प्रकाशनसंस्था सांभाळून श्री. प्रवीण यांनी काही लेखनही केले आहे. ८० पुस्तके त्यांनी प्रकाशित केली आहेत. त्यातील काही पुस्तकांना राज्यस्तरीय पुरस्कारही मिळाले आहेत.

जोंधळे आजी

श्री. प्रवीण जोंधळे

दहावी उत्तीर्ण झाल्यावर आईला मदत म्हणून ते पेपर वाटण्याचे काम करू लागले. त्या निमित्ताने अनेक पेपर घरी येऊ लागले. स्वतःच्या शिक्षणाचा खर्च श्री. प्रवीण यांनी या पेपर वाटण्यातूनच मिळवला. आई पण पेपर वाचायच्या. सकाळी उठल्यावर सर्व आटोपले की पेपर वाचन, हरीपाठ व इतर श्लोक म्हटल्याशिवाय त्या स्वयंपाकाला सुरुवात करायच्या नाहीत. आईमुळेच प्रवीण यांच्यावर वाचनाचे संस्कार झाले. त्या मुलाला अभ्यासाला बसवित. त्याचा थोडाफार अभ्यासही घेत.

पहिल्यांदा श्री. संपतराव जोंधळे यांची स्वतःच्या मालकीची शेती होती. पण व्यसनपूर्वतेसाठी त्यांनी थोडी-थोडी करून बरीचशी शेती विकली. शेवटी दोनच एकर शेती राहिली. शिवाय घरात भाऊबंदकीही होतीच. शेताच्या वरच्या बाजूस केमिकल कंपनी झाली. त्यामुळे विहिरीचे पाणी बिघडले व दोन एकर क्षेत्रही नापीक झाले. त्यामुळे प्रवीण व त्यांच्या आईने तेथून स्थलांतर करावयाचे ठरवले. हायवेला लागून वडिलोपार्जित जागा होती. तेथे हे दोघे राहू लागले. पण आता जगायचे कशावर हा प्रश्न आला. श्री. प्रवीणच्या आईने तेथे चहाची टपरी सुरू केली. एकेकाळी पाटलांची सून असलेल्या या बाईने कोणताही खोटा बडेजाव न बाळगता हा व्यवसाय उदरनिर्वाहासाठी निवडला. आपली चूल आपणच पेटवायला हवी हे त्या जाणून होत्या. त्यांनी दोन वर्षे चहाची टपरी चालवली. मग हळूहळू चहाबरोबर नाश्ता सुरू केला. टपरीजवळच ग्रीन नेट शेड टाकली. पैसे जमत गेल्यावर मग हॉटेल सुरू केले. पिठलं भाकरी हा पहिला मेनू होता. कालांतराने भाजी-भात हेही आले. हॉटेलमध्ये पुस्तके वाचायला ठेवणे ही कल्पना श्री. प्रवीण यांचीच आहे. पण ती पुस्तके सांभाळणे, त्यांचे संगोपन करणे हे आईच करतात. पुस्तके वाचनासाठी ठेवणे ही संकल्पना जरी प्रवीण यांची असली तरी त्याची अंमलबजावणी आई करतात.

त्यामुळे याचे सर्व श्रेय ते आईलाच देतात. त्या पुस्तकांना जीव लावतात असे ते म्हणतात. श्री. प्रवीण यांचे सर्व कुटुंबच या हॉटेलमध्ये रमले आहे. या कुटुंबाने शून्यातून हे सर्व निर्माण केले आहे. समाजाचे आपण काहीतरी देणे लागतो या तळमळीच्या विचारामुळे त्यांनी हा सेवाभाव जपला होता. लोप पावत चाललेली वाचनसंस्कृती पुन्हा रुळावर यावी यासाठी या कुटुंबाचा हा प्रयत्न आहे. शिवाय वाचनामुळे मनुष्य फालतू विचारात न रमता समाधानी मनाने आयुष्य जगू शकतो, यावर या जोधळे आर्जीचा प्रचंड विश्वास आहे. वाचन हे कुटुंबाला पुन्हा रुळावर आणू शकते असा प्रवीण यांना विश्वास वाटतो. कुटुंबात चारच लोक असले तरी त्या सर्वांची डोकी मोबाईलमध्ये असतात. त्याऐवजी त्यांची डोकी जर पुस्तकात असली तर किमान त्यांच्यात संवाद राहिल. बाहेरच्या जगात आज हेच दृश्य प्रकर्षाने दिसते. श्री. प्रवीण यांना पुस्तके हॉटेलमध्ये ठेवण्याच्या त्यांच्या कल्पनेला लोकांकडून खूपच पाठिंबा मिळाला. महाराष्ट्रातील अनेक लोकांनी या हॉटेलला पुस्तके पाठवली. आपले पुस्तक सर्वसामान्यांपर्यंत जावे असे लेखकाला निश्चितच वाटते. हॉटेलमध्ये पुस्तके ठेवल्यामुळे नवीन नवीन वाचक मिळत जातात, त्यामुळे कुठल्याही पुरस्कारापेक्षा याला महत्त्व अधिक आहे. हॉटेल व हॉस्पिटल या दोन्ही गोष्टी अशा आहेत की तेथे वेटिंग करावंच लागतं. हॉटेलमध्ये ऑर्डर दिल्यानंतर ती मिळेपर्यंत किमान अर्धा तास लागतो. तो अर्धा तास मोबाईलसोबत घालवण्यापेक्षा पुस्तकासोबत घालवणे हे अधिक चांगले असा विचार श्री. प्रवीण यांनी केला व मोबाईल बाजूला करून टेबलावर ठेवलेली पुस्तके लोक चाळू लागले. त्यातील काही पाने तरी निश्चितच वाचू लागले. पुस्तके जिवंत राहायला हवी असतील तर कपाटातून ती बाहेर यायला हवीत. तुम्ही ती हाताळलीत तर ती तुमच्याशी बोलतात.

जेवणाऱ्यांच्या बरोबर एखादा मुलगा-मुलगी आले असतील तर आजी त्यांना छोट्या गोष्टींचं एखादं पुस्तक भेटही देतात. त्यामुळे मुलांनाही त्याचं अप्रूप वाटतं. श्री. प्रवीण व आजी यांनी हॉटेलमध्ये वाचन प्रेरणा दिन साजरा केला त्यावेळी जेवायला आलेल्या प्रत्येकाला त्यांनी एकेक पुस्तक भेट दिलं आहे. आजींनाही असे करण्यात आनंद वाटतो. पुस्तकांचे हॉटेल ही संकल्पना श्री. प्रवीण राबवू शकले ते केवळ आईने त्यांच्यावर केलेल्या संस्कारांमुळेच! २०१५ पासून जेवण व त्यासोबत वाचायला पुस्तक ही कल्पना राबवायला सुरूवात झाली. आजी अजूनही स्वतः पिठलं-भाकरी करतात. त्यांच्या सूनबाई पण हे सर्व करायला त्यांना मदत करतातच. शिवाय आता दोन-तीन नोकरही आहेत.

आजींच्या वाचन चळवळीच्या कार्याची दखल घेऊन अनेक नामवंत संस्थांनी त्यांचा सन्मान केला आहे. नाशिकमधील अनेक संस्थांनी त्यांना पुरस्कार देऊन सन्मानिले आहे. तसेच पुण्यातील काव्य मित्र संस्थेचा राष्ट्रीय आदर्श महिला समाज भूषण पुरस्कार, पुण्याच्या आर्यन वर्ल्ड स्कूलच्या वतीने वाचन चळवळीसाठी सन्मान असे अनेक पुरस्कार मिळाले तरी आजींना अहंकाराचा स्पर्शही झालेला नाही. त्या साध्या सरळ, भोळ्याच आहेत. त्यांना माझे कोटी कोटी प्रणाम!

श्री. प्रवीण यांचा मोबाईल नं. - 9922946622

मोहिनी मोघे

मोहिनीताई मोघे उभयता गेली १५ वर्षे हैद्राबादला असतात. त्यांचे माहेरचे नाव मोहिनी मंगळूरकर. हे लोक मूळचे मध्यप्रदेशातील आहेत. पण नंतर नोकरीनिमित्त विदर्भात आले. तशा मोहिनीताई या अकोल्याच्या आहेत. कर्नल मोघे हे जबलपूरचे आहेत. १९६६ साली त्यांचा विवाह झाला. कर्नल मोघे हे इंजिनियर असून त्यांनी आर्मीत नोकरी केली.

मोहिनीताई या आईवडिलांच्या एकुलत्या एक कन्या. यांचे वडिलही ब्रिटिश आर्मीत होते. त्यामुळे वडिलांना आर्मीबद्दल विशेष प्रेम! त्यामुळे त्यांनी जावई पण आर्मीतलाच निवडला. लोकांना वाटायचे एकुलत्या एक मुलीसाठी यांनी आर्मीतला नवरा कसा काय निवडला? आर्मीतल्या लोकांच्या जीवनाचा भरवसा नसतो. पण यांचे वडील म्हणायचे, तसं तर कोणाच्याच जीवनाचा भरवसा देता येत नाही! आर्मीतल्या जवानांच्या कर्तबगारीबद्दल यांना प्रेम, आदर वाटायचा. ताईंनाही वडिलांचे म्हणणे पटले होतेच. शिवाय कर्नल मोघेचे उमदे व्यक्तिमत्त्व ताईंना एकदम आवडले. हाच मुलगा नवरा म्हणून आपल्याला मिळावा असे त्यांना मनोमन वाटले.

आर्मी काय किंवा एअरफोर्स, नेव्ही यांच्या कर्तबगारीमुळेच आज आपण सुरक्षित जीवन जगतो आहोत.

ताईंचे वडील खूप हुषार होते, त्यांचे इंग्रजी, हिंदी व उर्दू या भाषांवर प्रभुत्व होते. आणि आई गृहिणी असली तरी त्यांनी मुलीवर उत्तम संस्कार केले होते.

कर्नल मोघे यांचे पहिले पोस्टिंग दिल्लीला झाले. मोहिनीताई जेव्हा दिल्लीला होत्या तेव्हा कर्नल माधवराव यांच्या पत्नी सुमतीताई आठवले यांच्याकडून ताई अनेक कलावस्तू करायला शिकल्या. मोहिनीताई कागदाची फुले तयार करून विकायच्या. स्टॉलवर फुले विक्रीसाठी म्हणून न्यायच्या पण तिथे पोहोचण्याच्या आधीच वाटेतच त्यांची फुले विकली जायची. कर्नल मोघे व मुलेही फुलांच्या पाकळ्या तयार करण्यासाठी मदत करायचे. ताई मैत्रिणीबरोबर Welfare centre मध्ये जायच्या व जवानांच्या बायकांना बरेच काही शिकवायच्या. यांच्या रेजिमेंटमध्ये दक्षिणेकडील लोक होते. त्यांच्या बायकांकडूनही बऱ्याच कला यांनी शिकून घेतल्या. पिठाची रांगोळी, बांबूपासून तयार करता येतील अशा कलाकृती शिकल्या.

काश्मीर, पंजाब, अरुणाचल या भागात कर्नल मोघेंची नोकरी झाली. भारत-पाकिस्तान, भारत-चीन व श्रीलंकेबरोबर झालेल्या युद्धात कर्नलांचा सक्रीय सहभाग महत्त्वाचा होता.

आर्मीतून निवृत्त झाल्यावर कर्नल मोघेंनी बायकोला विचारलं की आता आपले पेन्शनवर भागेल ना? ताई म्हणाल्या, आपण साधी माणसं आहोत, आपले राहणीमान अगदी साधे आहे. तेव्हा जरूर भागेल. हे ऐकल्यावर कर्नलसाहेब म्हणाले, 'मग आता आपण समाजासाठी काहीतरी करूया.' ही मंडळी पुण्याला आली व खडकीजवळ असलेल्या Q. M. T. I. Col. या टेक्निकल इन्स्टिट्यूटमध्ये काम करू लागली. कर्नल मोघे या इन्स्टिट्यूटचे Executive Director होते. या संस्थेत युद्धात जखमी झालेल्या सैनिकांना Rehabilitation साठी आणत असत. त्यांचा उत्साह पुन्हा वाढविण्यासाठी प्रयत्न केले जायचे. पुणे आकाशवाणीवर

मोहिनीताई या जवानांच्या मुलाखती घेत असत. त्या पुणे, नागपूर आकाशवाणीवर प्रसारित व्हायच्या. आर्मीत आलेली प्रत्येक व्यक्ती आपण अमुक एका प्रांतातून आलो आहोत हा अहंकार कधीच सांगायचे नाहीत. आपण सगळे एक आहोत हीच भावना असायची.

मोहिनीताई व कर्नल अरुण मोघे

साडेनऊ वर्षे पुण्यातील या संस्थेत कर्नल यांनी काम केले. नंतर डॉक्टर शरदचंद्र गोखले यांच्याही संस्थेत कर्नल अरुण मोघे यांनी काम केले. यांचा मुलगा इंडोनेशियाला होता. तिकडे हे उभयता गेले. पण पुढे काय करायचे असा विचार करत असतानाच यांना हैद्राबादहून एका परिचितांचा फोन आला. हैद्राबादमधील अपर्णा बिल्डरच्या मालकांना सामाजिक काम करण्यास उत्सुक असलेली व्यक्ती हवी होती. त्यामुळे कर्नल अरुण मोघे यांचे नाव त्या परिचितांनी सुचवले. अपर्णा बिल्डर्सनी या दोघांना हैद्राबादला बोलावून घेतले. हैद्राबादला आल्यावर या

उभयतांनी तेथील वृद्धाश्रमांना व अनाथाश्रमास भेट दिली. तेथील काम-काज पाहिले. मग अपर्णा बिल्डर्सशी चर्चा करून अनाथाश्रम काढायचे ठरवले.

कर्नल अरुण मोघे यांनी Answer नावाची N. G. O. स्थापन केली. कर्नल मोघे त्याचे C. E. O. होते. त्याचाच एक भाग 'कुटुंबम्' होता. अनाथाश्रमात, ज्या मुलांचे आई-वडील रोजंदारीच्या कामावर जातात, ज्यांची मुले शाळेत जात नाहीत अशांनाही तेथे प्रवेश दिला जायचा. शिवाय ज्या मुलांना आई-वडील नाहीतच त्यांनाही या आश्रमात घेतले जायचे. साडेचार एकर जमीन इमारतीसह यांना लीजवर देण्यात आली. सुरुवातीला या संस्थेत मुले कमी होती. पण नंतर ही संख्या वाढून ९५ मुले झाली. यातील काही मुलांना आई-वडील नाहीत तर काहींचे आई-वडील तुरूंगात आहेत. कोविडच्या काळात सरकारच्या सांगण्यावरून काही मुलांना घरी पाठवण्यात आले. आता ६५ मुलगे या संस्थेत आहेत. मोहिनीताई मुलांच्या जेवणाचा मेनू स्वतः बनवतात. दोन वेळा नाश्ता, दोन वेळा रूचकर जेवण मिळते. सगळ्या मुलांना झोपण्यासाठी कॉट आहे. संस्थेत मुलगा आला की त्याला नवीन कपडे दिले जातात. लोक भरभरून देणग्या देतात. कोणतीही सरकारी मदत घेतलेली नाही. तसेच परदेशी मदतही घेतलेली नाही.

सुरुवातीला नवीन मुलांना सरकारी शाळेत पाठवले जाते. नंतर त्यांना खाजगी शाळेत दाखल करतात. कोविडच्या काळात ऑनलाईन क्लासची पण सुविधा करून दिली होती. नामवंत शिक्षक अगदी अमेरिकास्थित लोक सुद्धा यांच्यासाठी ऑनलाईन क्लास घेतात.

मोहिनीताईंची मुलगी वैशाली ही जोपर्यंत हैद्राबादला होती तोपर्यंत तिने नवीन पद्धतीने शिक्षण, psychological प्रगती यासाठी सुरुवातीला खूपच मदत केली.

ताईंचे धाकटे चिरंजीव श्री. राहुल हे सुद्धा कामात व्यस्त असूनही कुटुंबम् च्या मुलांसाठी Online Classes घेत असतात.

मोघे कुटुंबातील सर्वच मंडळी हैद्राबादला आल्यावर कुटुंबम् च्या कार्यात मोलाची मदत करतात.

या संस्थेच्या इमारतीला मोठे पटांगण आहे. तेथे मुले सर्व प्रकारचे खेळ खेळतात.

संस्थेची कॉम्प्युटर लॅब असून तेथे चौदा कॉम्प्युटर आहेत. मुले आळीपाळीने कॉम्प्युटरवर काम करतात.

या संस्थेतील काही मुलांची आता लग्नेही झाली आहेत. काहींना नोकरी मिळाली म्हणून ती बाहेर गेली आहेत. नोकरी व शिक्षण असे करणारीही आहेत.

मास मिडियाचे शिक्षण घेणारीही आहेत. पंढरी नावाचा या संस्थेतील अनाथ मुलगा Masters in Advertising & Digital Marketing चा कोर्स करण्यासाठी लंडनला येत्या सप्टेंबरमध्ये जात आहे. शाळेपासूनच तो ९८/९९% मार्कस् मिळवत होता.

अपर्णा बिल्डर्स व तेलंगणातील काही लोक यांना दरमहा काही रक्कम देतात. त्यातून शिक्षकांचे पगार केले जातात.

मुलांची स्वच्छताही येथे खूप पाहिली जाते. कारण येणारी मुले कशीही, कुठेही राहिलेली असतात. त्यांना शाळेत पाठवल्यावर कुठल्या वर्गात बसवायचे हे शिक्षक ठरवतात.

या संस्थेत अनाथ मुले घेतली जातात, हे मुखप्रचाराद्वारे सांगितले जायचे. पण आता सरकारद्वारेच मुले घ्यायची, डायरेक्ट घ्यायची नाहीत असे सांगितले गेले.

या संस्थेत मुलांना चांगल्या सवयी लावल्या जातात. शिस्त शिकवली जाते. संस्थेबद्दल आपलेपणाची भावना मुलांमध्ये रुजते.

मोहिनीताई व कर्नल अरुण मोघे यांचे हे सामाजिक कार्य खूपच प्रशंसनीय आहे! त्यांच्या या कार्यास खूप खूप शुभेच्छा.

मोहिनीताई मोघे

फोन नंबर- 8331826162

वंदना मोरे

सौ. वंदनाताई मोरे यांनी Online प्रसिद्ध झालेले माझे पुस्तक वाचून मला फोन केला व पुस्तकातील लेख खूपच आवडल्याचे सांगितले. माझ्याशी ओळख वाढावी म्हणून त्यांनीच माझे वॉटसॅप सुरू केले. मला माणसे जोडायला आवडतात. त्या चाळीसगाव येथील तालुक्याच्या गावात शिक्षिका म्हणून कार्यरत आहेत.

वडील नोकरी करत असल्यामुळे त्यांच्या बदल्या व्हायच्या व सर्वच कुटुंबाला त्यांच्या बदलीच्या ठिकाणी जायलाच लागायचे. त्यामुळे वंदनाताईंचे शिक्षण ठिकठिकाणी झाले. असूदा याठिकाणी त्या बरेच दिवस राहिल्या. शेंजवणी या गावीही त्या होत्या. पुढील शिक्षण मात्र जामनेर ता. जळगाव या ठिकाणी झाले. अजिंठा-वेरूळपासून जो डोंगराळ भाग आहे तेथे आदिवासी व वंजारी जमातीचे लोक राहतात. ते लोक ऊस तोडणी व मजुरीच्या कामाला जातात. ते लोक अशिक्षित आहेत. हा सगळा जळगाव जिल्हा आहे. वंदनाताईंचे वडील पहिल्यांदा येथे ग्रामसेवक म्हणून नोकरीला लागले. पण रिटायर्ड होताना ते B. D. O. होते. वंदनाताईंचे कुटुंब मात्र शहरी भागातच राहिले होते. जळगाव जिल्ह्यातील काही भाग हा आदिवासींचा भाग आहे. जिकडे मध्यप्रदेश व महाराष्ट्राची सीमा आहे तेथे आदिवासी राहतात. वंदनाताईंचे कुटुंबही पहिल्यांदा खेडेगावातच राहात होते. पण वडिलांच्या नोकरीमुळे ते शहरी भागाकडे आले. त्यामुळे चांगल्या लोकांचा सहवास त्यांना लाभला. चांगले शिक्षण घेता आले. वंदनाताई या भिल्ल जातीच्या आहेत.

मी त्यांना म्हटलं की भिल्ल लोक हे लुटमार करतात, असे ऐकले होते. ते खरे आहे का? त्यावर त्या म्हणाल्या, भिल्ल लोक लुटमार करतात, हे खरंच आहे. पण ही केलेली लूट ते स्वतःसाठी करायचे नाहीत. इंग्रज व सावकार यांच्याकडून चोरलेली संपत्ती स्वातंत्र्यलढ्यात ज्यांनी भाग घेतला आहे त्यांना देऊन टाकायचे.

यांच्या आईचे वडील खूप सुशिक्षित व शिक्षणप्रेमी होते. त्यांनी त्याकाळी आपल्या मुलींना शिक्षणासाठी बोर्डिंगमध्ये ठेवले होते. वंदनाताईंच्या आई व मावश्या छान शिकल्या. आईमुळे वंदनाताईंवर शिक्षणाचे संस्कार झाले. यांचे तीनही मामा पण शिकून चांगल्या पदावर काम करत होते. आजोबा व यांची आई यांच्यामुळे त्यांच्या सर्वच कुटुंबाची प्रगती झाली. आजी शिकल्या नाहीत पण त्या सुगरण होत्या. वडिलांचे वडील पण शिक्षणप्रेमीच होते. आपल्या मुलांनी शिकावं व चांगली नोकरी मिळवावी असे त्यांना फार वाटायचे. त्यांनी वडिलांची इच्छा पूर्ण केली.

भिल्ल लोक स्वातंत्र्यलढ्यात काम करणाऱ्यांना रसद पुरवायचे. श्री. गायकवाड सरांनी आपल्या पुस्तकात ही खरी हकीकत लिहिली आहे. भिल्ल लोक स्वतःही स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेत असत. पण या जमातीवर लूटमार करणारे लोक असा शिकका बसलेला आहे.

पण वंदनाताईंच्या आजोबांना हे आवडत नसे. त्यांनी आपल्या मुलांना शिक्षण दिले.

वंदनाताई B. A. D.Ed झाल्या आहेत. हे उभयता शिक्षक आहेत. यांचे भाऊ व भावजयापण शिकून नोकरी करत आहेत.

वंदनाताईंचा मुलगा आता लग्नाचा आहे. डिप्लोमा इंजिनिअर झालेला. पण यांच्या भिल्ल जातीतल्या मुलीही खूपच शिकलेल्या आहेत. त्यांना त्यांच्याइतका शिकलेला मुलगा मिळणे अवघड झालेलं आहे.

दोघेही नोकरी करत असल्यामुळे ताईंची सांपत्तिक स्थिती बरी आहे. पण बरेच न शिकलेले लोक मजुरीचेच काम करतात. बायका गवताची ओझी आणतात. दुपारी शेतात मजुरी करतात.

वंदनाताईंच्या वडिलांनी स्वतः कुठल्याच चैनीच्या वस्तू न घेता आपण मिळवलेला पैसा मुलांच्या शिक्षणासाठी खर्च केला. वंजारी समाजाचे लोक आता शिकू लागले आहेत. आश्रमशाळेत ते मुलांना ठेवतात व आपण मजुरीला जातात.

वंदनाताई मुलांना शिक्षणासाठी खूप मदत करतात. त्यांना हवी असलेली पुस्तके, वह्या आणून देतात. आपला समाज पुढे यावा, सुशिक्षित व्हावा यासाठी वंदनाताई खूप प्रयत्न करतात. त्या पालकांशी बोलतात व शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देतात. या समाजाची संघटना आहे. संघटनेमार्फतही त्या हे काम करतात. पण वंदनाताई म्हणतात काही राजकारणी लोक आपण निवडून यावे, यांची मते आपल्याला मिळावीत या हेतूने या समाजासाठी कामे करताना दिसतात. पण हे खरे नाही असे वंदनाताईंना मनोमन वाटते. काही स्वार्थ ठेवून जेव्हा माणूस समाजासाठी काम करतो तेव्हा त्याचे महत्त्व हे केव्हाही कमीच असते. सामाजिक कामे ही स्वतःच्या स्वार्थासाठी करायचीच नसतात.

म्हणून ताईंना वाटते की आपल्या समाजातील जी मंडळी आज शिकलेली आहेत त्यांनीच आपल्या समाजासाठी काम करावे.

वंदनाताई मोरे

एकलव्य जयंतीही हा समाज उत्तमरीतीने साजरी करतो. कार्यक्रम केले जातात. आदिवासी लोकांची साहित्य संमेलनेही होतात. वंदनाताईंसारख्या शिकलेल्या स्त्रियांना आवर्जून आमंत्रण दिले जाते. दिल्लीला असे साहित्य संमेलन झाले. श्री. सुनील गायकवाड हे संमेलन आयोजित करतात. ते शिक्षक आहेत, त्यांचे मेव्हणे अधिकारी होते. त्यांनी समाजासाठी खूप काम केले आहे. ते कविता करतात, अनेक पुस्तके त्यांनी लिहिली आहेत. समाजजागृतीसाठी ते सतत झटत असतात.

खरंच कुठल्याही जातीतील लोक असू दे, त्यांना शिक्षण मिळणे अतिशय जसुरीचेच आहे. आपल्या समाजासाठी काम करणारी ही माणसे खरोखरच थोर आहेत.

डॉ. बाईकाकू मोकाशी

आदरणीय बाईकाकूंचे वडील डॉक्टर होते. ही मंडळी मूळची तासगावची. पंडिता रमाबाई रानडे या बाईकाकूंच्या आत्या होत्या. यांना पाच बहिणी व तीन भाऊ होते. यांचा तिसरा नंबर. त्यामुळे ताई, माई व या बाई. त्यांचं पहिलं शिक्षण तासगावला झालं. पण पुढील शिक्षण सोलापूरला झालं. त्याचवेळी डॉक्टर मोकाशी हेही सोलापूरच्या मेडिकलला शिकत होते. तेथेच उभयतांचा परिचय झाला. पुढे डॉक्टर मोकाशी यांना टी. बी. झाला. त्यामुळे त्यांना मिरजेच्या वानलेस हॉस्पिटलमध्ये दाखल करण्यात आले. आणि योगायोग असा की बाई आपले मेडिकलचे शिक्षण पूर्ण करून वानलेस हॉस्पिटलमध्ये स्त्रीरोगतज्ज्ञ म्हणून नोकरीवर रुजू झाल्या. साहजिकच एक पेशंट म्हणून त्यांनी डॉ. मोकाशी यांची सेवा केली. आधीची सोलापूरची ओळख होतीच. त्याचे रूपांतर प्रेमात झाले. उभयतांनी विवाह करण्याचे ठरविले. बाईकाकूंचे व्यक्तिमत्त्व मोकाशींच्या घरी सर्वानाच आवडले. त्यावेळी डॉ. माधवराव मोकाशी यांचे वडील अर्धांगवायुने आजारी पडले. ते अंमळनेरला होते. मिरज येथे ट्रिटमेंट घेतल्यानंतर डॉ. माधवराव मोकाशींचा टी. बी. पूर्णपणे बरा झाला. खरं तर आताएवढी प्रभावी औषधे त्यावेळी नव्हती. शिवाय टी. बी. झालेल्या व्यक्तीबरोबर विवाह कसा करायचा हा विचार सुद्धा त्यांनी मनात आणला नाही. हे खरे प्रेम! शिवाय डॉ. मोकाशी यांची आई लवकर वारली. त्यामुळे

या भावंडांना मोठं करणं ही एक महत्त्वाची जबाबदारी या दोघांवर होती. पण डॉ. बाईकाकू म्हणाल्या मी हे सगळं आनंदानं करीन. तुम्ही नका काळजी करू.

विवाहानंतर त्यांनी बारामती हे गाव निवडलं व तेथे उभयतांनी आपले हॉस्पिटल सुरू केले. आजारी वडिलांना व सर्व भावंडांना इकडे आणले. नवी नवरी असूनही त्यांनी आपल्या सासऱ्यांची मनोभावे सेवा केली. पुढे ते बारामतीलाच वारले. डॉक्टरांचे दोन भाऊ अजून हायस्कूलमध्ये शिक्षण घेत होते. दोन भाऊ तर खूपच लहान होते. पण डॉ. बाईंनी हे दीर म्हणजे आपलीच मुले आहेत असे मानून त्यांना लहानाचे मोठे केले. त्यांची शिक्षण केली. त्यांच्या पंखात उडण्यासाठी बळ भरलं.

डॉ. बाईकाकू मोकाशी

१९५० ते १९९० पर्यंत डॉ.बाईकाकूनी बारामतीला प्रॅक्टिस केली. पुढे त्या पुण्याला गेल्या.

सर्व दिरांची लाने त्यांनी लावून दिली व त्यांना स्वाभिमानाने आपल्या पायांवर उभे राहायला शिकवले. मोकाशी कुटुंब एकमेकांना जोडून ठेवले गेले ते डॉ. बाईच्यामुळेच. कुठल्याही दिरावर काही संकट आले तर त्या कुटुंबाला मॉरल सपोर्ट या दोघांनीच दिला आहे.

लक्ष्मीनगरच्या झोपडपट्टीत जाऊन त्या मोफत औषधं द्यायच्या. एकदा १२ वाजता एक पेशंट आला. बाई एकट्याच. दार कसं उघडणार. तर त्या माणसाने हात पुढे केला व ग्रीलमधून मला इंजेक्शन द्या असे म्हणाला, एवढा विश्वास. पेशंट म्हणायचे, डॉ. बाईकाकूनी औषध म्हणून पाणी जरी प्यायला दिले तरी आम्हाला गुण येईल. डॉ. बाईचे एक दीर श्री. दिवाकर वालचंदनगरला राहायचे. डॉ. बाई कधी वालचंदनगरला गेल्या की कितीतरी लोक त्यांना भेटायला यायचे.

सर्व जावांच्या हौशी-मौजी बाईकाकू मनापासून करायच्या. आपलेपणा म्हणजे काय असतो ते मोकाशी कुटुंबाकडून शिकावे.

सहकारनगरमध्ये बाईकाकू राहिल्या होत्या. अगदी किरकोळ पैसे घेऊन त्या ज्येष्ठांना औषध द्यायच्या. त्यांनी बरीच वर्षे पुण्यात राहून ही ज्येष्ठांची सेवा केली.

डॉ. मोकाशी हे थोडे लवकर वारले. त्यांच्या स्मृतीप्रित्यर्थ बाईकाकूनी बारामतीला हॉस्पिटल काढले. त्या हॉस्पिटलला जोडूनच एकाने वृद्धाश्रम काढला. अजूनही तो चांगला चालला आहे. डॉ. बाईकाकू आता नाहीत. पण त्यांनी दीर-जावांच्या संसारासाठी जे केले ते ही माणसे कधीच विसरणार नाहीत.

संत म्हणतात त्याप्रमाणे डॉ. पती-पत्नींनी आपले आयुष्य परोपकारासाठीच वेचले. स्वतःला मूलबाळ होऊ दिलेच नाही. सर्व दिरांना बाईंनी आपलीच मुले मानून त्यांच्या संसाराला लागेल ती मदत केली. सगळ्या दिरांचे संसार छान उभे राहिल्यावर बाईंनी बारामतीचे आपले घर सोडले व उर्वरित आयुष्य ज्येष्ठांची सेवा करण्यात घालविले. वाट्याला आलेले कर्म तर त्यांनी उत्तम रीतीने केलेच पण ज्येष्ठांची सेवा करून परमार्थ साधला. प्रपंच व परमार्थ हे दोन्हीही उत्तम तऱ्हेने करणाऱ्या व्यक्ती विरळाच! अशा व्यक्तींबद्दल मन प्रेमाने व आदराने भरून येते. अशा व्यक्तींचे कार्य मनात चिरंतन टिकते. समाजही त्यांना विसरत नाही.

श्रीकांत बापट

श्री. श्रीकांत बापट यांची माझ्याबरोबर ओळख होण्याचे निमित्त वॉट्सॲप होते. त्यांनी चित्पावन संघ रत्नागिरी यांना लिहिलेले एक पत्र वॉट्सॲपवर प्रसिद्ध झाले होते. त्यातील मजकूर असा होता. श्री. श्रीकांत यांच्या आईने डॉक्टरी शिक्षण घेत असताना फी भरण्यासाठी पैशांची अडचण निर्माण झाली, म्हणून चित्पावन संघाकडे लोन स्कॉलरशिप मागितली. ती त्यांना मिळालीही. पण घरच्या कोणालाच हे माहित नव्हते. एका सुट्टीच्या वारी श्री. श्रीकांत कपाटातील जुनी कागदपत्रे चाळत असताना चित्पावन संघाचे हे पत्र दिसले. त्यावेळी आईने केवळ ९६० रु. कर्ज घेतले होते. पण त्यातील किती फेडले याचा उल्लेख नव्हता. आता हा संघ अस्तित्वात तरी आहे की नाही असा विचार त्यांच्या मनात येऊन गेला. म्हणून हे सर्व कळावे यासाठी त्यांनी संघाला पत्र लिहिले. आईने १९३८ ते १९४२ या काळात कर्ज घेतलेले होते. इतकी जुनी गोष्ट असूनसुद्धा चित्पावन संघाचे सर्व रेकॉर्ड आजतागायत अप टू डेट होते. त्यांच्याकडून तत्परतेने उत्तरही आले. केवळ ५६० रु. फेडायचे बाकी राहिले होते. श्री. श्रीकांत हे मातृभक्त व हळव्या मनाचे असल्यामुळे आईचे ऋण फेडण्यासाठीच परमेश्वराने मला अजूनपर्यंत जिवंत ठेवलले दिसते, असे त्यांना वाटले व त्यांनी संघाला ११,००० रु. पाठवून दिले. आणि आपल्या भावांनाही सांगितले की तुम्हालाही शक्य असेल ती देणगी या संघाला पाठवा.

मला हे वॉट्सएॅपवरील पत्र वाचून संघाचे व श्री. श्रीकांत यांचे खूप कौतुक वाटले. मग मी त्यांची इतरही माहिती फोनवर विचारली व त्यांच्यावर लेख लिहायला घेतला. श्री. श्रीकांत यांचे वडील मध्यप्रदेशात होते. यांचे आजी-आजोबा खांडव्याजवळ हरदा नावाचे गाव आहे तेथे राहात असत. आजी-आजोबा दोघेही खादीभक्त. आजी तर चरख्यावर स्वतः सूत कातायच्या व त्यापासून विणलेले लुगडे नेसायच्या. खरंच पूर्वी लोक जिद्दीचे व निष्ठावंत होते. आजोबांना सहा मुलगे. त्यातील बरेच जण डॉक्टरच होते. काहींनी डॉक्टरी व्यवसाय केला. दोघे सामाजिक कामात होते. श्री. श्रीकांत यांचे एक काका श्री. नारायण बापट हे त्यावेळी खूप प्रसिद्ध होते. माननीय मुरारजीभाई देसाई हे पंतप्रधान असताना ते त्यांचे पी. ए. होते. सर्वात धाकटे काका हे डॉक्टर तर होतेच पण आदरणीय विनोबा भावे यांच्या सांगण्यावरून ग्रामोद्धारसाठी भंडारा जिल्ह्यातील एका गावी स्थायिक झाले. स्वतःची सरकारी नोकरी सोडून दिली. ग्रामोद्धारसाठी जी बारा बलुते होती ती सर्व त्यांनी केली. जनावरांची चामडी सोलायची कशी, ती कमवायची कशी हेसुद्धा ते शिकले. सूत कातणे, लॅट्रीन पॉट कसे तयार करायचे याचा त्यांचा मोठा कारखानाच होता. त्यांना प्रसिद्धीची अजिबात हाव नव्हती. श्री. श्रीकांत बापट यांनी त्यांचे कार्य काही वर्षे केले. एकदर २५००० ड्राय पीट लॅट्रीन पॉट त्यांनी केले. काकांचे योगदान खूपच मोठे होते. त्यांचा काळ हा १९३० ते १९८० पर्यंतचा होता. धाकट्या काकांनी जबलपूर येथे हायस्कूल सुरू केले.

श्री. श्रीकांत बापट यांचं पहिलं शिक्षण पुण्यात झालं. आई-वडील यांचा प्रेमविवाह झाला होता. दोघांचाही पुण्यात डॉक्टरी व्यवसाय होता. आईचे सुतिकागृह होते. पण पुण्यात असतानाच आईंना ब्रेस्ट कॅन्सर झाला. टाटा हॉस्पिटल

मुंबई येथे ट्रीटमेंटसाठी जावे लागले. उपचार झाले, त्या बऱ्याही झाल्या. पण काही काळानंतर या रोगाने पुन्हा डोके वर काढले. पण यावेळी टाटा हॉस्पिटलला जाऊनही उपयोग झाला नाही. त्यामुळे वडील मनाने फारच खचले. माणसाचे मन समाधानी नसले की त्याची उमेदही खचते. वडिलांनी पुणे सोडायचे ठरवले. दवाखाना व घरातील सर्व सामान सुमान केवळ १५०० रुपयांना विकून टाकले. आणि तीनही मुले व पत्नीसह लोणारला राहायला गेले. तेथे त्यांनी स्वतःचा डॉक्टरी व्यवसाय सुरू केला. आजारी असूनही आईने पण सहा महिने प्रॅक्टिस केली. पण पुढे दुखणे विकोपाला गेले. आईचे माहेर पुण्याचे. माहेरची सर्व मंडळी सुशिक्षित, सुसंस्कारित. त्यांना भेटण्यासाठी ही सर्व मंडळी पुन्हा पुण्याला गेली. त्या वेळी आईच्या वहिनींनी त्यांची सेवा खूप उत्तम केली. पण आजारच एवढा दुर्धर होता की त्यांचे हाल खूपच झाले. वयाच्या बत्तिसाव्या वर्षीच या आजाराने त्यांचे निधन झाले!

सर्व मंडळी भेटण्यासाठी म्हणून पुण्याला गेली तर श्री. श्रीकांत सर परीक्षेसाठी लोणारला एकटेच राहिले.

श्रीकांतसरांना शिक्षणासाठी अनेक गावी हिंडावे लागले. वडिलांचे एका गावी फार दिवस मन रमत नव्हते.

पुढे एक-दोन वर्षांनंतर वडिलांनी दुसरे लग्न केले. श्री. भा. वर्णेकरांची चुलत बहीण! पण स्वतःला मूलबाळ होणार नाही हे माहित असूनही त्यांनी विवाह केला. व सवतीच्या सर्व मुलांचा उत्तम सांभाळ केला. अशा स्त्रियांबद्दलही आदर वाटतो. श्रीकांत सर पहिला नमस्कार सावत्र आईला करतात, त्यामुळे वडिलांना बरे वाटेल.

व दुसरा नमस्कार वडिलांना करतात म्हणजे स्वतःच्या आईला बरे वाटेल. व तिसरा नमस्कार स्वतःच्या आईला. श्रीकांत सरांचा हा वेगळा विचार खरंच आवडला.

श्री. श्रीकांत बापट

श्रीकांत सर व त्यांचे धाकटे बंधू स्वतः स्वयंपाक करायचे. अतिशय कष्टात बालपण गेले पण पहिला क्रमांक कधीच सोडला नाही. आर्थिक परिस्थिती ओढग्रस्तीची असल्यामुळे B. E. न होता डिप्लोमा इंजिनियर झाले व लगेच नोकरी मिळाली. धाकट्या भावाच्या शिक्षणाच्या खर्चाचा सर्व भार उचलला. पण त्यासाठी

त्यांच्या पत्नीचे खूपच सहकार्य मिळाले. त्यांनी कधीच कुठलीच तक्रार केली नाही असे सर मनापासून सांगतात.

श्री. श्रीकांत सर व कुटुंबीय नागपूरला राहतात. सर आज ७९ वर्षांचे आहेत. पण अजूनही ते सहा तास रोज काम करतात. पश्चिमवाहिनी नद्या समुद्राला मिळतात. त्यांचे पाणी नाशिक-जळगाव या गावांना कसे मिळेल या नदीजोड प्रकल्पावर ते काम करत आहेत. त्यांच्या हाताखाली दहा-बारा इंजिनिअर्स काम करत आहेत. अशा या कर्तृत्ववान सुसंस्कारित व्यक्तीबद्दल नितांत आदर तर वाटतोच पण आई-वडिलांनी केलेले संस्कार त्यांनी सार्थ करून दाखवले याबद्दल विशेष कौतुक वाटते. त्यांना पुढील वाटचालीसाठी खूप शुभेच्छा!

श्री. श्रीकांत बापट

फोन नं- 9823013544

अरुण करकरे

माझी मैत्रीण, सौ. स्वाती वर्तक यांचे भाऊ श्री. अरुणजी करकरे सध्या अमेरिकेत असतात. ते ग्वाल्हेर, जबलपूर येथेच शिकले. वयाच्या १९ व्या वर्षीच ते इंजिनियर झाले. पुण्याला व काही वर्षे ग्वाल्हेरला त्यांनी नोकरी केली. काही वर्षे स्वतःचा स्वतंत्र व्यवसायही केला. यांची पत्नीही पुण्यात नोकरी करत होती. पण दोघेही रिटायर झाले. त्यावेळी त्यांचा मुलगा पियुष व मुलगी संगीता अमेरिकेत नोकरी करत होते. तुम्ही दोघेच भारतात का राहता इकडे आमच्याकडे अमेरिकेत या असा आग्रह करू लागले.

श्री. अरुणजींचा मुलगा पियुष हा ही पुणे, पाचगणी येथेच शिकला. त्यांची पत्नी कमिन्स पुणे येथून इंजिनियर झाली व दोघेही नोकरीनिमित्त अमेरिकेला गेले व तेथेच स्थिरावले.

ही मंडळी जरी अमेरिकेला गेली तरी ती आपल्या भारताला विसरली नाहीत. नवीन तंत्रज्ञान व स्वतःचे ज्ञान या जोरावर भारतातील लोकांसाठी काहीतरी करावे असे नेहमीच त्यांना वाटे.

त्यांनी इन्क्युबेटर तयार करण्याचे ठरवले. हा शब्द तसा आपल्याला नवीन नाही. ज्या ज्या व्यक्तींचा नवजात बालक, दवाखाना यांच्याशी संबंध आला आहे त्यांना Incubator माहित असणारच. म्हणजे निदान बघितलेला तरी असतोच. जेव्हा एखाद्या नवजात बालकाची, विशेषतः नुकत्याच जन्मास आलेल्या शिशुची प्रकृती नाजूक असते व त्याची स्वतःची कुठल्याही बाह्य मदतीशिवाय जगण्याची

शक्यता कमी असते, तेव्हा त्या शिशुला Incubator मध्ये ठेवून मेडिकल support देऊन जगवण्याचा प्रयत्न करतात.

Incubator बऱ्याच प्रकारचे असू शकतात, त्यात वेगवेगळ्या सुविधा असू शकतात. म्हणून तशाच किंमतीही खूप असू शकतात. भारतात मुख्य समस्या अशी आहे, विशेषतः गावांमध्ये जर अकाली मूल जन्मले व जवळपास मेडिकल मदत नसेल तर मूल दगावण्याची दाट शक्यता असते. गेल्या काही वर्षात अशा दगावलेल्या मुलांची संख्या शेकडोच्यावर आहे. अशा मुलांना कसे वाचवावे ही एक फार मोठी समस्या आहे.

अमेरिकेतील मूलतः भारतीय असलेले डॉक्टर नितीन चौथाई यांनी ही समस्या ओळखली व 'Save lives' हे ब्रीद वाक्य मनात ठेवून २०१० मध्ये अमेरिकेत एक एन. जी. ओ. व नंतर २०११ साली भारतात 'पालव' ही संस्था स्थापन केली.

'पालव' ही संस्था स्थापन होऊन आज ११ वर्षे झाली. अगोदर 'पालव' या संस्थेने अमेरिकेहून जुने व दान मिळालेले शेकडो Incubators व त्यांचे सुटे भाग भारतात पाठवून Medical जगतात खूप मदत केली. त्यासाठी त्यांना बिल गेटस् फाऊंडेशनकडून मदतही मिळाली.

परंतु नंतर हळुहळू त्यांच्या लक्षात आले की आपणच आपला Incubator का बनवू नये? आज चांगले Incubator जवळ जवळ १५ ते २० लाख रू. या किंमतीत मिळतात. ही किंमत भारतातील गावाकडील दवाखान्यांना कशी काय परवडणार! शिवाय अशा दवाखान्यात ३-४ Incubator तरी हवेत ना?

म्हणून कमी किंमतीत हा Incubator तयार करण्याचे त्यांनी ठरवले.

२०१५ मध्ये नितीन चौथाई यांची या दिशेने वाटचाल सुरू झाली. व त्यांनी आपल्या काही इंजिनिअर मित्रांना आपल्या मदतीला घेऊन खूप मेहनतीने दोन-तीन Incubator बनवले देखील! परंतु हवे तसे परिणाम मिळत नव्हते. योगायोगाने श्री. अरुण करकरे हे गेले वर्षभर अमेरिकेतच आहेत. श्री. अरुण यांचे चिरंजीव श्री. पियुष यांचा श्री. नितीन चौथाई यांच्याशी चांगला परिचय असल्यामुळे श्री. नितीन यांनी Incubator बनवण्याबाबत श्री. पियुष यांना मदतीची विचारणा केली. अर्थात् श्री. पियुष हे कामात व्यस्त असल्यामुळे त्यांनी आपले वडील श्री. अरुणजी यांना श्री. नितीन यांना मदत कराल का असे विचारले. श्री. अरुणजींना नवे काहीतरी करायची इच्छा होतीच व त्यांना अमेरिकेत पुरेसा वेळही होता. श्री. नितीन यांनी त्यांनी केलेले Incubator चे मॉडेल श्री. अरुणजींना आणून दिले व मग श्री. अरुणजी कामाला लागले. सुरुवातीच्या काही दिवसातच श्री. अरुणजींच्या लक्षात आले की जे काही श्री. नितीन यांनी आणून दिले होते ते फारसे काहीच कामाचे नव्हते. म्हणून श्री. अरुणजींनी ते सर्व स्कॅप केले व मुळापासून नव्याने कामास सुरुवात केली.

विचार आणि काम करता करता त्यांनी कामाची विभागणी केली. श्री. पियुष मेकॅनिकल गोष्टींकडे तर श्री. अरुणजी इलेक्ट्रॉनिक्स कंट्रोलकडे लक्ष देऊ लागले. अगोदर त्यांनी एअर कंडिशनिंग अँड रेफ्रिजरेशनची आयडिया करण्याचे ठरवले. पण त्यात फ्रिओन गॅस, इन्सुलेशन व कॉम्प्रेसर आदीचा खूप खर्च पाहता ती कल्पना त्यांनी सोडून दिली. नंतर साधा उन्हाळ्यात वापरतो तसा खसचा तट्टीचा एअर कूलर वापरावा म्हटलं तर मेडिकल डॉक्टर्सनी त्यात बॅक्टेरिया डेव्हलप होतील अशी भीती व्यक्त केली. मग काय करायचे- म्हणून हे दोघं पुन्हा Peltier सोल्युशनकडे वळले.

श्री. अरुण करकरे

पेल्टियर नावाचा एक Device असतो. त्या Device ला जर बॅटरी सप्लाय दिला तर तो एका बाजूस थंड व दुसऱ्या बाजूस गरम होऊ लागतो. व किंमतही फार नाही. हीच कल्पना वापरून त्यांनी काम पुढे चालू ठेवले. अर्थात वेळोवेळी अपयश हाती आले. परंतु जिद्दीने दरवेळी सुधारित आवृत्ती बनवत गेले. शेवटी पूर्णपणे ऑटोमॅटिक, कमी किंमतीचा Incubator त्यांनी तयार केला. त्यांच्या या पहिल्या Prototype च्या फायनल Incubator मध्ये बेबी भोवती एक ब्लॅकट आहे ज्यातून पाहिजे तेव्हा थंड द्रव्य वाहते व बेबीचे Temp कमी करते, तसेच बेबी थंड असेल तर एक एअर हिटर चालू होतो व आतील हवामान तापत जाते, तसेच जर आतील आर्द्रता कमी असेल तर स्वयंचलित Humidifier चालू होतो व आर्द्रता वाढत जाते. अर्थात या सगळ्या प्रक्रिया ऑटोमॅटिक चालू असतात. डॉक्टरला बेबी temp

, एअर temp व आर्द्रता किती ठेवायची आहे, त्यासाठी पॅनेलवर बटन्स आहेत. व खरोखर आता किती temp, आर्द्रता आहे हे कळायला लहानसा डिस्प्ले पण आहे. आणि हे सर्व कार, व्हॅनच्या बॅटरीवर चालते, त्यामुळे गावात रिमोट जागी जन्मलेले मूल नजिकच्या दवाखान्यात तास-दोन तासात पोहचू शकेल. सध्या यांनी तयार केलेल्या Incubator ची किंमत बाजारात असलेल्या महागड्या Incubator च्या जवळ जवळ २ टक्केला पडते आहे. म्हणजे ते केवळ वीस हजार रुपयांना पडेल. तरीसुद्धा या पेक्षाही किंमत कमी करण्यासाठी त्यांचे प्रयत्न चालू आहेत. लो कॉस्टला Incubator मिळावा म्हणून फॅन्सी लुकिंग गोष्टी टाळण्यावर यांनी भर दिला आहे. येत्या काही दिवसात या पहिल्या Incubator मध्ये डुकराचे पिल्लू ठेवून सेंट लुईस येथे प्रयोग होणार आहे. त्यावरून त्यामध्ये आणखी काय सुधारणा करणे शक्य आहे ते हे दोघे पाहणार आहेत.

केवळ यांची धडपड हीच आहे की गावामध्ये अकाली जन्मलेली मुले या Incubator मध्ये ठेवली जावीत व ती मुले सुखरूप वाचावी.

त्यांच्या या उत्तम कार्यासाठी त्यांना खूप शुभेच्छा! व शक्य तितक्या लवकर त्यांनी तयार केलेले Incubator भारताला मिळावेत हीच सदिच्छा!

अवंती कुलकर्णी

अवंती कुलकर्णी ही माहेरची हळबे. तिचे वडील श्रीहरी विद्यालय उगार येथे इंग्रजी विषयाचे शिक्षक होते. त्यांचे इंग्रजी विषयावर प्रभुत्व होते. साधी राहणी व निगर्वी स्वभाव. तिच्या आई प्रियाताई हळबे या उत्तम कलावंत होत्या. त्यांचा आवाज मधुर त्यामुळे त्यांनी म्हटलेली भजने सर्वांनाच आवडायची. त्या कीर्तनही करायच्या. वाचनाची खूप आवड. लेखनही करायच्या. त्यांचे व्यक्तिमत्त्व असे सर्व बाजूंनी समृद्ध आहे. शिवाय स्वभाव बोलका त्यामुळे अनेक माणसे जोडली.

अवंतीचे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण उगारलाच झाले. पुढील शिक्षणासाठी तिने सायन्स शाखेची निवड केली व विलींगडन कॉलेज विश्रामबाग येथे प्रवेश घेतला. तिने अकरावी, बारावीसाठी गणित विषय निवडला. गणित तिला आवडायचे. गणित घेऊन B.Sc. व्हावे व ट्यूशन घ्याव्यात हा विचार. १२वीत असताना तिला वाटायला लागले की गणितापेक्षा आपल्याला चित्रकला अधिक आवडते. तेव्हा तिने आपल्या बाबांना सांगितले की मी १२वी नंतर चित्रकलेत करिअर करेन. पुण्याला श्री. गुप्ते म्हणून एक मोठे चित्रकार आहेत. त्यांचे खाजगी क्लासेस पण आहेत. शिवाय त्यांचे आर्ट कॉलेजही आहे. तेथे तिने नाव नोंदवले. डिप्लोमा पूर्ण होण्याच्या आधीच अवंतीचे लग्नही झाले. लग्नानंतर काही वर्षांनी तिने आपली चित्रकलेतील करिअर खऱ्या अर्थाने सुरू केली. ती बघून बघून चित्रे काढायची. हँड वर्क तिला विशेष आवडायचे. श्री. गोविंद गारे हे खूप मोठे वारली

चित्रकार होते. तिने यावरची बरीच पुस्तके वाचली. हळुहळू बघून ती वारली चित्रे काढू लागली. २०११ साली मधुराणी प्रभुलकर या तिच्या सोसायटीत राहायला आल्या. त्या अवंतीला म्हणाल्या, माझ्या फ्लॅटमधील एका भिंतीवर वारली पेंटिंग करावयाचे आहे. ते तू करशील का? अवंतीने लगेचच होकार दिला. ते तिचे पहिले वारली पेंटिंग. मग तिने वारली पेंटिंगची एकेक कामे सुरू केली. हँड पेपरवर, कॅनव्हासवर, साड्यांवर वारली पेंटिंग असे तिने वारली पेंटिंगचे अनेक प्रोजेक्टवर काम केले.

शिवाय कॉर्पोरेट लेव्हलवरही तिने काम केले. त्या कंपनीचे नाव आहे Harbinger तेथे तिचे मिस्टर काम कारतात.

त्यांच्या ऑफिसची सहा तत्त्वे होती. ती तत्त्वे वारली पेंटिंगद्वारे दाखवायची होती. एखादा विषय दिला तर त्यावर चित्र काढता येते. पण वारली पेंटिंगमध्ये तसे नसते. भूमितीवर आधारलेले हे पेंटिंग असते. नुसत्या बाहुल्या व त्यांच्या बाजूला झाडे व झोपड्या एवढेच असते. नाक, डोळे असे नसल्यामुळे चेहऱ्यावर भावना दाखवता येत नाहीत. कॉर्पोरेट जगतामध्ये जे चालले आहे त्याच्याशी निगडीत काही तत्त्वे या वारली पेंटिंगमधून मांडायचा अभ्यास तिने केला. कंपनीची सहा तत्त्वे अशी होती. Meritocracy, Agility, Developing people Customer, Centricity, Professionalism, Inclusivity म्हणजे तुमच्या कामात गती पाहिजे. अचूकपणा हवा व अचानकपणे काही बदल झाला तर तोही स्वीकारता आला पाहिजे. मग यासाठी तिने पहिल्या चित्रात तीन हरणं काढली. वारली पेंटिंगच्या पद्धतीनेच ती काढली. त्यातील पहिली दोन हरणं खूप जोरात पळणारी

होती. तिसरे हरीण पळता-पळता एकदम दिशा बदलते असे दाखवले. म्हणजे वरील तीनही तत्त्वे तिने या चित्रात दाखवली. अशा प्रकारे एकूण सहा चित्रे तिने काढली.

अवंती कुलकर्णी

पुन्हा भिंतीवर वारली पेंटिंगचे काम तिने सुरू केले. सोसायटीमधील स्विमिंगपूलच्या संपूर्ण भिंतीवर तिने वारली पेंटिंग केले. एका गोशाळेच्या भोवती तिने हे पेंटिंग केले. एका स्त्री रोगतज्ज्ञाच्या दवाखान्यात वेटिंगरूमच्या भिंतीवर खेड्यातील वातावरण तिने वारली पेंटिंगच्या सहाय्याने दाखवले. एका पाळणाघरातील भिंतीवरही वारली पेंटिंग केले. अशी एका पाठोपाठ एक अनेक पेंटिंगची कामे तिने केली.

तिला एक मोठे काम मिळाले. शाळेची तीन मजली इमारत होती. टेरेसला लागून असलेल्या तिसऱ्या मजल्याच्या भिंतीवर वारली पेंटिंग करायचे होते. या शाळेत मुलांना काय शिकवले जाते. त्यांच्या ऍक्टिव्हिटीज कशा चालतात हे वारली पेंटिंगद्वारे दाखवायचे होते. शिडीवर उभे राहून इतक्या उंचीवरच्या भिंतीवर एका मगात रंग घेऊन ही चित्रे काढणे हे एक दिव्यच होते. पण तिने ते समर्थपणे पेलले. माणिक प्रभूंच्या आशीर्वादानेच हे होऊ शकले, असे ती म्हणते. खरंच श्रद्धेचे बळ माणसाच्या हातून उत्तम कर्मे करून घेते.

या माणिक पब्लिक स्कूल येथे केलेल्या वारली भिंतीचित्रासाठी अवंतीला इंडिया बुक ऑफ रेकॉर्ड्स तर्फे भारतातील सर्वात मोठे वारली भिंतीचित्र काढल्याबद्दल पुरस्कार आणि प्रमाणपत्र देऊन गौरवण्यात आले. या भिंतीचित्राचे अनावरण परमपूज्य श्री. ज्ञानराज माणिक प्रभू महाराज यांनी केले व मोठ्या समारंभात तिचा सत्कार केला. यानंतर तिचा पुणे पोलिस महासंचालक यांच्या कार्यालयात एका समारंभात सत्कार करण्यात आला.

याव्यतिरिक्त व्हॉईस ओव्हरचे शिक्षण अवंतीने केदार आठवले यांच्या सुप्रसिद्ध ए.के. स्टुडिओ येथे घेतले. तिने अनेक सिनेमे, डॉक्युमेंटरी, जाहिराती, ऑडियो बुक्स यांना उसना आवाज दिला.

श्री. गोंदवलेकर महाराजांची ३६५ प्रवचने तिने तिच्या आवाजात रेकॉर्ड केली.

एकंदरीत काय तर अवंती ही वारली पेंटिंगमधील एक यशस्वी कलाकार आहे. तिने ही कला वेगवेगळ्या माध्यमाद्वारे केली आहे.

अवंतीचे हे सर्व काम ऐकून तिचे कौतुक करावे तेवढे थोडेच आहे.

संसार सांभाळून ती इतके सर्व करू शकते कारण तिची मेहनत, जिद्द व घरच्यांचा भरघोस पाठिंबा!

तिच्या पुढील वाटचालीसाठी अनेक शुभेच्छा!

अवंती कुलकर्णी

फोन नंबर- 7350000380

सौ. संगीता राणे

डाऊन सिंड्रोम या मतिमंद मुलांना काहीतरी उद्योग मिळवून द्यावा असे मला फार वाटायचे. त्यामुळे कोल्हापूर येथील मतिमंद मुलांच्या शाळेकडून मी अशा मुलांची नावे मागितली होती. त्या नावांच्या यादीत संगीता राणेचा मुलगा ओंकार राणे याचेही नाव होते. त्यामुळे संगीताची ओळख झाली. या निमित्ताने तिच्याकडे ४-५ वेळा कोल्हापूरला जाणेही झाले. तिचा मुलगा ओंकार याला मी उदबत्ती तयार करण्याचे मशीन घेऊन दिले. तो उदबत्ती तयार करण्याचे काम चांगले करू लागला.

ओंकार जन्मला तेव्हा तो मतिमंद अजिबात नव्हता. छान गुटगुटीत, दिसायला सुरेख असे मूल जन्माला आले होते. पण मूल रडले नव्हते. आजीच्या हातात नर्सने बाळाला दिले तेव्हा आजी बाळाला म्हणाल्या, आलास बाबा या जगात, आईला सोडवलेस. त्याबरोबर बाळाने तोंडाने आवाज केला व रडू लागले. हा ही एक चमत्कारच. तो एक-दीड वर्षाचा असताना त्याला श्रीकृष्णाचा पोशाख घालून फोटो काढला. फोटो मोठा करून फ्रेम करून संगीताने तो भिंतीवर लावला. त्याचा तो सुंदर फोटो सगळ्यांनाच आवडायचा. याच सुमारास ओंकार डायरियाने आजारी पडला. दवाखान्यात एक महिना ठेवावे लागले. तरीही डायरिया कमी झाला नाही. डॉक्टरांनी घरी न्यायला सांगितले. संगीता तर ओंकारचे कपडे बदलून दमून जायच्या. एका ओळखीच्या स्नेह्यांनी सांगितले की एक आयुर्वेदिक डॉक्टर आहेत. त्यांच्याकडे याला घेऊन जा. डॉक्टरी उपचार करायला संगीताच कंटाळली होती.

पण आणखी एक प्रयत्न म्हणून ती त्या डॉक्टरांकडे घेऊन गेली. त्यांनी फक्त दोन गोळ्या दिल्या. सकाळी एक व रात्री एक. पण या दोन गोळ्यांमुळे ओंकारचा डायरिया थांबला. पण पुढे महिनाभर औषध घ्यायला लागले व दुर्दैवाची गोष्ट अशी झाली की बरेच दिवस डायरिया लागल्यामुळे ओंकार अतिशय बारीक झाला व मेंदूला रक्तपुरवठा कमी झाल्यामुळे त्याला मतिमंदत्व आले. तेही पालकांना कळायला थोडा उशीरच झाला. बालवाडीत त्याला घातले. तेथे तो अतिशय दमायचा. आईला त्याच्याबरोबर शाळेत थांबायला लागायचे. घरात बरीच माणसे, त्यामुळे ओंकारकडे लक्ष द्यायला संगीताला फार वेळ मिळायचा नाही. पण तरी सुद्धा त्याला शाळेत शिकवलेली गाणी, गोष्टी त्या घरी ओंकारकडून म्हणून घ्यायच्या. एकदा तर त्याला गोष्ट उत्तम सांगितली म्हणून शाळेने बक्षीसही दिले होते. ओंकार एकदम खूप झाला होता. बालवाडीतून काढून जेव्हा इंग्लिश मिडियम स्कूलमध्ये घातले तेव्हा तेथील अभ्यास त्याला जमेना. त्यामुळे त्याला प्रायव्हेट हायस्कूलला घातले. पण बाईंनी अनेक प्रयत्न करूनही त्याला अभ्यास जमेना. शाळेत इतर मुलेही त्याला त्रास द्यायची. त्याचा डबा खाऊन टाकायची. बाईंनी संगीताला सांगितले की तुम्ही मुलाचा वेगळा विचार करा. म्हणजे त्याला मतिमंद मुलांच्या शाळेत घातले तर बरे होईल.

ओंकार लहान वयात अतिशय खोडकर होता. घरातल्या कोणाचीही औषधे समोर दिसली तर आईच्या नकळत पिऊन टाकायचा. त्याच्या अशा वागण्यामुळे औषधे लॉकरमध्ये ठेवणे भाग पडे. एकदा तर शेजारील घरात मुले कॅरम खेळत होती. तेथे अचानकपणे जाऊन कॅरमवर तांब्याभर पाणीच ओतून टाकलेन. बिचारी मुले पण ती ओंकारवर अजिबात चिडली नाहीत.

तशातच एक दिवस ओंकारला फीट आली. फीट हा प्रकार संगीताला माहितच नव्हता. त्यामुळे ती खूप घाबरली. पण पुढे न्यूरोलॉजिस्टला दाखवले. त्यांनी पुन्हा फीट येऊ नये म्हणून सतत ५ वर्षे औषध घ्यायला सांगितले.

ओंकारला एक भाऊ पण झाला. तो नॉर्मल होता. पण एक असा व दुसरा नॉर्मल, अशा दोनही मुलांना सांभाळणे ही तारेवरची कसरतच होती.

पुढे या दोनही मुलांना तिने Gymnastic ला घातले. ओंकार मतिमंद असला तरी त्याच्यामध्ये खेळाची आवड निर्माण झाली. खेळामुळे त्याचे शरीरही आरोग्यसंपन्न झाले.

एक पालक व आई म्हणून संगीताने ओंकारला वाढविण्यात कोणतीच कसूर केली नाही. धाकट्या मुलाला सायकल घेतली. ओंकारही हटून बसला म्हणून त्यालाही घेतली. ओंकारला सायकल शिकवणे सोपे नव्हते. कारण अशी मुले काही वेळा ऍग्रेसिव्ह होतात. ती नॉर्मल झाली की आपण सांगतो तसे ऐकतात. पण अशा मुलाला वाढविण्याच्या बाबतीत पालकांना आपली सहनशक्ती टिकवावी लागते. त्यांच्यासाठी ही मोठी परीक्षाच असते. संगीतावर पण तिच्या आईने हेच संस्कार केले होते की हार मानायची नाही व स्वावलंबी बनायचे.

ओंकारचा लहान भाऊ श्री बरोबर तो पोहायलाही शिकला. आईने दोरी बांधून दोघांनाही पोहायला शिकवले.

स्वावलंबनाचे धडे संगीताने ओंकारलाही उत्तम प्रकारे दिले. त्यामुळे मतिमंद असूनही तो स्वतःच्या देहाची सर्व कामे स्वतः करू लागला. शिवाय भाजी निवडणे, केर काढणे, फरशी पुसणे ही कामे सुद्धा त्याला आईने शिकवली. तो सर्व

कामे आता व्यवस्थित करतो. शालेय अभ्यासक्रम त्याला जरी जमला नाही तरी या इतर कामात तो चांगला तयार झाला.

संगीता राणे

मतिमंद मुलांच्या शाळेत ओंकारसारखी बरीच मुले होती. म्हणून शाळेच्या सुट्टीच्या दिवसात संगीताने अशा मुलांसाठी आठ दिवसांचे शिबीर घेतले. त्यात अशा मुलींना स्वतःची वेणी स्वतः घालणे, भाजी निवडणे, भाजी चिरणे या गोष्टी शिकवल्या. मुलांनाही बटन लावणे, दाढी करणे, स्वतःचे कपडे स्वतः घालणे वगैरे गोष्टी शिकवल्या. संगीताच्या मैत्रिणींचेही शिबीरासाठी बहुमोल सहाय्य झाले. शिबीरामध्ये प्रत्यक्ष स्वयंपाकही बनवला जायचा. मुली जेवायला बसल्या की मुलांनी त्यांना वाढायचे व मुलं जेवायला बसली की मुलींनी वाढायचे. त्यामुळे वाढण्याचे काम दोघांनीही शिकून घेतले.

शाळेकडे स्पेशल ऑलिंपिक भारत यांनी चांगली गुणवत्ता असलेल्या मुलांची नावे मागितली होती. शाळेने अशा मुलांची नावे पाठवली. त्यात ओंकारचेही नाव होते. आई-वडिलांच्या मार्गदर्शनामुळे व त्या उभयतांनी घेतलेल्या अथक परिश्रमाने ओंकार ऍथलिटिक्समध्ये उत्तम तयार झाला होता. त्याने या खेळात बक्षिसेही मिळवली होती. ही स्पर्धा इंटरनॅशनल होती व ती ऑस्ट्रेलिया येथे होणार होती. त्यामुळे ओंकारची शारीरिक, मानसिक सर्व ती तयारी करून घेण्याची जबाबदारी आई-वडिलांवर होती. त्यामध्ये आई-वडील कुठेही कमी पडले नाहीत. पण ऑस्ट्रेलियाला जाणे ही सोपी गोष्ट नव्हती. त्यासाठी लागणारे सर्व प्रोसिजर पूर्ण करणे एक दिव्यच होते. पण सर्वांच्या सहकार्यामुळे या गोष्टी होऊ शकल्या असे संगीता नेहमी सांगते.

वास्तविक अशा मुलांना कोच मिळायला हवा. पालकांनी त्यांची तयारी करून घेणे किती अवघड. संगीताला लहानपणापासून सर्व खेळांची विशेष आवड होती म्हणून ती ओंकारची तयारी करून घेऊ शकली. पण इतर मतिमंद मुलांचे काय? सरकारने त्यांना कोच उपलब्ध करून देणे अतिशय आवश्यक आहे. शालेय अभ्यासात ती जरी मागे पडत असली तरी अशा एखाद्या गोष्टीत ती नक्कीच पुढे जाऊ शकतात.

अखेर ऑस्ट्रेलियाला जायचा दिवस उजाडला. आणखी काही मुलेही बरोबर होती. विमानतळावर पोहोचवायला पालक गेलेच. संगीताच्या जीवाची तर घालमेल चालली होती. दोन-तीन दिवसांनी शाळेकडे ऑस्ट्रेलियातून फोन आला. ओंकारला दोन मेडल्स मिळाली आहेत. एक गोल्ड मेडल व एक सिल्व्हर मेडल. ही बातमी समजल्यावर सर्वांनाच आनंदाचे भरते आले. पंधरा दिवसांनंतर ओंकार

आईला भेटला. विमानतळावर स्वागत करण्यासाठी खूप जण गेली होती. नंतर विजयी झालेल्या सर्वांचीच भव्य मिरवणूक काढली. फुलांनी सजवलेल्या उघड्या जीपमधून ओंकारला पाहताना आई-वडिलांना झालेला आनंद विलक्षण की जो शब्दात सांगणे अशक्य होते. ढोल, ताशा, तुतारी, सनई अशा मंगलमय वातावरणात ही मिरवणूक चालली होती. महापौर, मान्यवर लोकांनीही हार घातले. नॉर्मल मुलापेक्षा एका मतिमंद मुलाने मिळवलेले यश नक्कीच कौतुकास्पद होते.

ओंकार नेहमी टी. व्ही. पाहात असे. भाग मिलखा सिंग भाग हा पिक्वर त्याने टि. व्ही. वर पाहिलेला. त्यावेळेपासून त्याला श्री. मिलखा सिंग यांना भेटायचे होते. ओंकारच्या स्वभावाचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे एखादी गोष्ट त्याने करावयाची ठरवली की ती पूर्ण होईपर्यंत त्याला स्वस्थ बसवायचे नाही. त्यामुळे मिलखासिंगना भेटायचे आहे ही भुणभुण त्याने सतत आईच्या मागे लावली होती. आणि ओंकारचे भाग्य असे की ती त्याची इच्छा पूर्णही झाली. बऱ्याच प्रयत्नांनंतर त्यांच्या पत्नीचा फोन नंबर मिळाला. त्यांच्याशी संगीता हिंदीत बोलली व त्यांनी आदरणीय मिलखासिंग यांना फोन दिला. व अमुक एका तारखेला तुम्ही चंदीगडला या, मी ओंकारला भेटेन असे सांगितले.

या बातमीने तर सगळे आनंदून गेले. व त्यांनी सांगितलेल्या तारखेला चंदीगडला ओंकारला घेऊन पालक गेले व त्यांची भेट झाली. त्यांच्याबरोबर फोटो काढला. त्यांनी ओंकारची पाठ थोपटली. याहून दुसरे बक्षीस कुठलेच नाही. असा हा ओंकार! कर्तृत्ववान! श्री. मिलखासिंग यांनी ओंकारसाठी एक तास वेळ दिला.

संगीताचेही कौतुक करावे तेवढे थोडेच आहे. तिने मुलासाठी घेतलेले कष्ट, त्यामुळे मिळालेले फळ हे सर्व विलक्षण आहे. त्यासाठी तिलाही अनेक पुरस्कार मिळाले आहेत. कोल्हापूर महानगर पालिकेकडून गौरवपत्र मिळाले. त्यांनी दिव्यांग मुलांसाठी जे काम केले त्याबद्दलही जागतिक दिव्यांग दिनाच्या दिवशी कोल्हापूर महानगर पालिकेने त्यांचा सन्मान केला.

त्यांना भजनाची आवड आहे. अनेक भगिनींना त्यांनी आपल्या गोड आवाजात भजने शिकवली आहेत. अजूनही त्या भजनाचे वर्ग घेतातच.

संगीता अतिशय उत्साही व कामात व्यग्र असणारी भगिनी आहे. मतिमंद मुलांना पुढे आणण्यासाठी ती सतत प्रयत्नशील असते. कुठलीच वावगी गोष्ट तिला खपत नाही.

तिच्या या कार्याला व ओंकारला अनेक शुभेच्छा!

संगीता राणे

फोन नं.-9975131889

भिक्षेकऱ्यांचा डॉक्टर

या शिर्षकाखाली डॉक्टर अभिजीत सोनवणे यांच्याबद्दल थोडी माहिती व्हॉट्स ँपवर आली होती. खरं तर भिकाऱ्यांचा डॉक्टर हे शीर्षक वाचूनच माझे कुतूहल जागे झाले. अनेक स्पेशालिस्ट डॉक्टरांची नावे आपण ऐकून असतो. पण हे तर काही वेगळेच स्पेशालिस्ट दिसले. म्हणून मी त्यांना फोन केला. त्यांनी आपली माहिती सांगितली. ती ऐकून तर मी स्तंभितच झाले.

त्यांचे वडील सरकारी डॉक्टर होते. त्यांना वाटायचं मुलाने पण डॉक्टर व्हावं. पण डॉक्टर अभिजीत फोनवर मला म्हणाले, मी लहानपणी एक नालायकच मुलगा होतो. मला डॉक्टर व्हायचे नव्हतेच. वाईट मुलांच्या संगतीमुळे मी बिघडलोच होतो. पण माझ्या नशिबामुळे मला पुढे काही असे गुरूजन भेटले की त्यांनी मला वळणावर आणले. यांचं बालपण सातारा जिल्ह्यातील म्हसवड या गावी गेलं. बारावीत हे काठावरच पास झाले. पण पुढे मात्र चांगले मित्र, गुरूजन व आई-वडील यांच्या योग्य मार्गदर्शनामुळे, संस्कारांमुळे श्री. अभिजीत सोनवणे हे आयुर्वेदिक डॉक्टर झाले. पहिल्यांदा घरोघरी जाऊन लोकांना हे औषधोपचार करायचे. पण पैसा फारसा मिळायचा नाही.

सुरुवातीच्या पडझडीच्या त्यांच्या आयुष्यात एका भिक्षा मागणाऱ्या आजोबांनीच त्यांना मदत केली होती. त्यामुळेच ते एका आंतरराष्ट्रीय कंपनीमध्ये महाराष्ट्र प्रमुख म्हणून काम करू लागले. दरमहा पगार ४-५ लाख रु. होता.

पण एवढ्या मोठ्या पगाराची नोकरी त्यांनी सोडून दिली. ते वर्ष होतं १५ ऑगस्ट २०१५. भीक मागणाऱ्या त्या आजोबांचे ऋण मानून रस्त्यावर भिक्षा मागणाऱ्या निराधार लोकांसाठी त्यांनी काम सुरू केलं.

मोठ्या पगाराची नोकरी, घर, गाडी यात ते समाधानी नव्हते. पण माणूस म्हणून जगण्याचे सूत्र एका भीक मागणाऱ्या आजोबांनी त्यांना सांगितले. आणि या एषोआरामी जगण्यातून ते खडबडून जागे झाले.

त्या भिक्षा मागणाऱ्या आजोबांनी कुठल्याही पॅथीपेक्षा Sympathy आणि Empathy या पॅथी वापरणं हे माणूस असल्याचं लक्षण असतं, हे त्यांच्या मनावर ठसवलं. वेद शिकण्यापेक्षा एखाद्याची वेदना समजून घेणं हे वैद्य असल्याचं खरं लक्षण, हे त्या आजोबांनीच यांच्या मनावर बिंबवलं.

डोंगरावर चढणाऱ्या माणसाचे पाय ओढून त्याला खाली पाडण्यापेक्षा, जमिनीवर पडलेल्या एखाद्या निराधाराचे हात धरून त्याला उभं करणं यातच खरा पुरुषार्थ आहे, ही पुरुषार्थाची व्याख्या त्यांनीच सांगितली.

खरं तर हे आजोबा भिकारी नव्हते. भाऊबंदांनी त्यांना फसवलं होतं. त्यामुळे ते भिकारी झाले. पण उच्चशिक्षित होते.

शेवटी मात्र बेवारस म्हणून त्यांचा अंत झाला.

पण डॉक्टर अभिजीत यांना आजोबांनी दिलेली जी शिकवणूक होती त्यामुळे त्यांनी आपल्या जीवनाचा मार्ग बदलला व ठरवलं की ते आजोबा आता जरी नसले तरी त्यांना खरी श्रद्धांजली म्हणून इतर भिकाऱ्यांसाठी काम करायचं! भीक मागणाऱ्यांच्यामध्ये त्यांनी मिसळायचे ठरवले. पण तेही लोक डॉक्टर

अभिजीत यांना त्यांच्यात मिसळू देईनात. हा डॉक्टर आपल्यात मिसळण्याचं नाटक करून आपल्याला फसवेल असेच त्यांना वाटायचे. डॉक्टर अभिजीत आपल्यात येऊ नयेत म्हणून इतर भिकाऱ्यांनी हरत-हेचे प्रयत्न केले.

धोबी का कुत्ता, ना घर का ना घाट का अशी त्यांची परिस्थिती झाली. उत्तम पगाराची नोकरी सोडून दिली होती त्यामुळे आर्थिकदृष्ट्या ते कफल्लकच झाले. संकटाच्या वेळी देव धावून येतो हेच खरे! त्यांची पत्नी डॉक्टर मनीषा या धावून आल्या. त्यांनी संसाराचा आर्थिक डोलारा सांभाळला. आई-वडिलांनी मानसिक आधार दिला. लोकांनी खिल्ली उडवली तरी तिकडे दुर्लक्ष करून हे भिकाऱ्यात फिरायचे. अशा वाईट अवस्थेत अडीच वर्षे ते भिकाऱ्यांमध्ये फिरले.

एवढेच नव्हे तर असे फिरताना चोवीस वर्षे फुटपाथवर पडलेले एक आजोबा त्यांना आढळून आले. त्यांच्या अंगावर जखमा झाल्या होत्या. त्यात किडे पडले होते. डॉक्टर अभिजीत यांनी त्या आजोबांच्या जखमांचे ड्रेसिंग केले. त्यांना स्वच्छ करून बरे झाल्यावर 'आपलं घर' च्या विजय फळणीकर सरांकडे एका वृद्धाश्रमात ठेवले. या आजोबांना डॉक्टरांनी पूर्ण माणसात आणलं. ते आजोबा ज्यावेळी वारले, त्यांचे अंत्यसंस्कार डॉ. अभिजीत व इतर सर्वांनी मिळून केले. भिक्षेकऱ्यांच्या समूहाने हे सर्व पाहिले. आणि हळूहळू डॉ. अभिजीत यांच्याबद्दल असलेले भिक्षेकऱ्यांचे मत बदलले. हा मनुष्य वाईट नाही हे त्यांना पटलं. त्यांच्याशी नातं निर्माण करण्यासाठी आणि आपल्याबद्दल विश्वास निर्माण करण्यासाठी डॉक्टर अभिजीत यांना अडीच वर्षे झुंजावे लागले. ही डॉक्टरांसाठी मोठीच परीक्षा होती. डॉक्टर म्हणतात, MPSC आणि UPSC पेक्षाही कठीण अशी ही परीक्षा होती.

आणि मग एप्रिल २०१८ पासून त्यांचं डॉक्टर फॉर बेगर्स म्हणून खऱ्या अर्थाने काम सुरू झालं. जणू काही भिकाऱ्यांचा डॉक्टर ही पदवीच त्यांनी कठोर परिश्रमानंतर मिळवली.

डॉ. अभिजीत सोनवणे

आज ते भिक्षेकरी कुटुंबाचे कुटुंबप्रमुख आहेत. त्यांना विचारल्याशिवाय भिक्षेकरी लोक काहीही करत नाहीत. यांच्यामध्ये सोयरीक जुळताना सुद्धा डॉक्टर अभिजीत यांचा शब्द शेवटचा मानला जातो.

डॉक्टर मनीषाताई यांच्या मुलींच्या आईच झाल्या आहेत. पाच वर्षांनंतर भिक्षेकऱ्यांचं कुटुंब अकराशे लोकांचं झालं आहे. हे दोघे पती- पत्नी यातील अनेकांचे आई-वडील झाले आहेत. यांना ही अनेक आई-वडील यातून मिळाले आहेत. त्यामुळे डॉक्टर अभिजीत हे स्वतःला खूप श्रीमंत समजतात. या सर्व कुटुंब

सदस्यांना डॉक्टर वैद्यकीय सुविधा देतात. त्यातील मुलांचे शिक्षण करत आहेत. अनेक भिक्षेकऱ्यांच्या डोळ्यांची ऑपरेशन्स यांनी करवली. काही वृद्ध भिक्षेकऱ्यांना वृद्धाश्रमात ठेवण्याची व्यवस्था केली. वृद्धाश्रमात राहिलेले भिक्षेकरी आपले आडनाव सोनवणे लावतात. भीक मागणाऱ्या लोकांना यांनी कष्टकरी बनवायचं ठरवलं. म्हणून 'भिक्षेकरी ते कष्टकरी आणि कष्टकरी ते गावकरी' ही त्यांच्या कामाची टॅगलाईन त्यांनी ठरवली! भिक्षेकरी जेव्हा डॉक्टर अभिजीत यांचे बोलणे ऐकू लागले, पटवून घेऊ लागले तेव्हापासून त्यांना भीक मागणं सोडायला डॉक्टर प्रवृत्त करू लागले. आणि या लोकांच्या कुवतीप्रमाणे वेगवेगळे व्यवसाय सुचवण्यास सुरुवात केली.

याला यश येऊन १७० कुटुंबांनी भीक मागणं सोडलं आणि ही कुटुंबे आज सन्मानाने जगत आहेत. ५० मुलांना यांनी भीक मागण्यापासून सोडवलं आहे. आता एक मुलगा P.S.I. होईल. दुसरी मुलगी C.A. करते आहे तिसरी M.B.A. करते आहे.

रस्त्यावर चालणाऱ्या या कामामध्ये अनेक व्यक्ती आणि संस्था यांची मदत डॉक्टरांना झाली आहे. मोठ्या खुर्चीतली माणसेही यांना आनंदाने मदत करतात. डॉक्टर अभिजीत त्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करतात.

एखादा दुसऱ्यासाठी काही चांगले करत असेल ना तर परमेश्वर अनेक लोकांच्या मनात मदतीची प्रेरणा नक्कीच देतो असे मला नेहमीच वाटते. यांच्या या कामामुळेच यांच्या ब्लॉगचा जन्म झाला. भारतात व भारताबाहेर हे ब्लॉग पोहचू लागले. यामुळे लोकांनी यांचे खूप कौतुक केले व त्यांना आणखी उत्साह मिळाला.

अनेक मोठ्या लोकांकडून डॉक्टर अभिजीत यांनी कौतुकाची थाप मिळवली व माणूस म्हणून चेहरा कमावला! यापेक्षा मोठा कर्मयोग तो कोणता?

डॉक्टर अभिजीत यांनी सोहम ट्रस्टची स्थापना केली. ही संस्था धर्मादाय आयुक्तांनी रजिस्टर केलेली सरकारमान्य संस्था असून संस्थेस 80 G सर्टिफिकेट प्राप्त झाले आहे.

डॉक्टर मनीषाताई या संस्थेच्या अध्यक्ष असून संस्था समाजातील तळागाळातील लोकांसाठी कार्यरत आहे.

या संस्थेचा डॉक्टर फॉर बेगर्स हा एक नाविन्यपूर्ण प्रकल्प आहे.

ज्या भिक्षेकऱ्यांना शक्य आहे व पात्रता आहे अशांना रोजगार मिळवून देण्याचा प्रयत्न संस्था करते. यासाठी समाजातील सहृदय व्यक्तींना रोजगार देण्यासंदर्भात आवाहन करून पात्र व्यक्तींना रोजगार दिला जातो. यात हॉटेल, वेटर, घरकाम, बागकाम, ड्रायव्हिंग, बांधकाम मजूर, ऑफिसबॉय, वॉचमन यांसारख्या नोकऱ्यांचा समावेश आहे.

भिक्षेकऱ्यांना सरकारी कागदपत्रे उदा. आधारकार्ड, रेशनकार्ड, हेल्थकार्ड, पॅनकार्ड उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीने सरकारी संस्थांशी समन्वय साधला जातो.

वरील सर्व कार्य हे लोकसहभागातून मिळणाऱ्या देणगीवर चालते.

डॉक्टर अभिजीत सोनवणे हे पूर्णवेळ डॉक्टर फॉर बेगर्स म्हणून काम करतात व त्यांच्या या कामात डॉक्टर मनीषा सोनवणे संपूर्णपणे झोकून देऊन काम करतात. डॉक्टर मनीषाताई चालवत असलेल्या एका छोट्या दवाखान्याच्या माध्यमातून मिळणारे जे उत्पन्न आहे त्यातील ७०% वाटा स्वतःच्या घरखर्चासाठी ठेवून

उरलेला ३०% वाटा भिक्षेकऱ्यांच्या कामासाठी अर्पण करतात. यांचा मुलगा सोहम, हा सध्या M.B.B.S. च्या दुसऱ्या वर्षात शिकत आहे. त्याचीही आपल्या आई-वडिलांच्या या कामात शिक्षण पूर्ण झाल्यावर येण्याची इच्छा आहे. मुलालासुद्धा हे काम करावंसं वाटणं हे तर खूपच कौतुकास्पद आहे. मी तर म्हणते डॉक्टर अभिजीत सोनवणे यांच्या कामामुळे भिक्षेकऱ्यांना चांगले दिवस आले आहेत.

जे का रंजले गांजले त्यासी म्हणे जो आपुले

तोची साधू ओळखावा देव तेथेची जाणावा

याची प्रचिती डॉक्टर अभिजीत करत असलेल्या कामामुळे येते.

प्रत्येक प्राणीमात्रात भगवंताचा वास आहे, हे जाणल्यामुळेच डॉक्टर अभिजीत यांना अशा प्रकारचे उत्तुंग कार्य करावेसे वाटले असे मी समजते. त्यांच्या या कार्यास माझ्या मनापासून शुभेच्छा!

डॉक्टर अभिजीत सोनवणे

फोन नं.- 9822267357

निलिमा मोकाशी- एक गणितप्रेमी शिक्षिका

निलिमाताईंचा जन्म बेळगावचा. माझ्या मिस्टरांचे आजोबा बेळगावचे एक प्रसिद्ध वकील होते हे ऐकल्यावर त्यांना एकदमच आनंद झाला. माहेरची माणसे भेटली असेच वाटले. निलिमाताई माहेरच्या शैला शिरगावकर. त्यांचे आजोबा बेळगावला प्रसिद्ध वकील होते. सत्याची बाजू घेऊनच खटला लढवायचे. ऐकायला कमी येऊ लागल्यावर मुंबईला बेल कंपनीत व्यवस्थापन संचालक म्हणून रुजू झाले. वयाच्या दहाव्या वर्षी ताई त्यांच्या सर्व कुटुंबीयांसमवेत मुंबईला शारदाश्रम सोसायटीमध्ये राहायला आल्या.

ताईंच्या जडणघडणीत आई, वडील, शाळा आणि शारदाश्रमाचा खूप मोठा सहभाग आहे. त्यांच्या वडिलांनी घरातच मुलांसाठी केवळ छंद म्हणून ग्रंथालय चालू केलं होतं. त्यामुळे वाचनाचे संस्कार लहान वयात ताईंचेवर झाले. उत्तम पुस्तके वाचायला मिळाली. त्यांच्या आईलाही कला, सांस्कृतिक कार्यक्रम यांची आवड होती. त्यांनी ताई व त्यांच्या धाकट्या बहिणीला अभ्यास व अभ्यासेतर उपक्रमांसाठी नेहमीच प्रोत्साहन दिले.

सोसायटीमध्ये लहान मुलांचे सांस्कृतिक कार्यक्रम, वेषभूषा, चित्रकला स्पर्धा, मोठ्यांचीही नाटकं होत होती. याशिवाय कॅरम, टेबल-टेनिस, बॅडमिंटन, रमी, बुद्धिबळ इत्यादी वेगवेगळे खेळ – स्पर्धा होत असत. तसेच बाहेरील प्रथितयश वाद्यवृंद, पोवाडे इत्यादी असंख्य कार्यक्रमांची रेलचेल असे. ताईंचे आयुष्य

शारदाश्रम सोसायटीतच गेले. पुढे बऱ्याच वर्षांनी ताईंना सोसायटीतील सांस्कृतिक कार्यक्रम समितीच्या अध्यक्ष म्हणून काम करण्याची संधी मिळाली. काही वर्षे त्यांनी काम केले. शारदाश्रमाची एका आदर्श सोसायटीत गणना झाली. श्री. दिलीप प्रभावळकर यांच्यासारखे गुणी कलाकारही सोसायटीचे ऋण मान्य करतात.

निलिमाताईंच्या करिअरबद्दल सांगायचं झालं तर त्यांचं शिक्षण पिटोव्हिला येथे झालं. त्या संपूर्ण गणित व संख्याशास्त्र घेऊन बी. ए. झाल्या. आणि गणित-इंग्रजी विषय घेऊन बी.एड. झाल्या. तेव्हापासून त्यांचं शारदाश्रम विद्यामंदिराशी नातं जुळलं. ३६ वर्षे (१९६१ ते १९९७) शारदाश्रम विद्यामंदिरात शिक्षिका, निरीक्षक, उपमुख्याध्यापक व मुख्याध्यापक अशी नोकरी केली. कुठल्याही पदापेक्षा 'कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन' या गीतेच्या वचनावर त्यांची श्रद्धा आहे.

जीवनाचा साथीदारही शारदाश्रमातच मिळाला. सासर-माहेर सख्खे शेजारी. श्री. अनिल मोकाशी हे इंजिनिअर होते. ते व्ही.जे.टी.आय या प्रथितयश कॉलेजमध्ये प्रोफेसर होते. त्यांच्या व सासरच्या मंडळींच्या पाठिंब्यामुळे घर, शाळा आणि गणित अध्यापक मंडळ अशा तीनही आघ्याड्यांवर ताई समर्थपणे काम करू शकल्या.

१९७८ मध्ये नवीन गणिताचं वारं आलं. त्यावेळी गणित अध्यापक मंडळाची स्थापना झाली. ताईंच्या शब्दात सांगायचं झालं तर 'गणित अध्यापक मंडळावरून आठवण झाली. औरंगाबादला म.ग.अ. महामंडळाचं पहिलं गणित अधिवेशन भरलं. मंडळाचे संस्थापक सदस्य आणि अनेक दिग्गज गणितींची हजेरी होती. अधिवेशनात परिसंवाद, पुस्तक प्रदर्शन, मनोरंजक गणिती खेळ, व्याख्याने इत्यादी भरगच्च कार्यक्रम होते. दरम्यान ही मंडळी जेवायला बसली असताना बू.

मुंबई शिक्षक प्रतिनिधींनी एकदम जाहीर करून टाकलं की आपलं गणित मंडळ स्थापन होईल आणि त्याच्या कार्यवाह निलिमाताई असतील. सर्वांनी टाळ्या वाजवल्या. मला विचार करायलाही वेळ मिळाला नाही. असं तेथे जेवणाच्या टेबलावर गणित मंडळ स्थापन झालं.’

१९७९ मध्ये त्याचं व्यवस्थित गठण झालं. सर्वांनी काम सुरू केलं. शनिवार-रविवार सुट्टीचा वार न बघता हे काम सुरू झालं. १९८० मध्ये लगेचच मुंबईला गणित अधिवेशन भरले. अधिवेशन अप्रतिम झाले. श्री. वाड सरांच्या मार्गदर्शनाखाली भरलेलं गणित प्रदर्शन लक्षवेधी ठरलं. सामान्य माणसापर्यंत गणित पोहोचवणं हे ध्येय असलेल्या या मंडळात ताईचा अजूनही सहभाग आहे.

महाराष्ट्र गणित अध्यापक महामंडळाने बृ.मुं.ग.अ. मंडळावर विश्वासाने सोपवलेली अध्यक्ष आणि कार्यवाह ही मानदपदं ताई व कर्वे बाईंनी सहा वर्षे (१९९० ते १९९५) समर्थपणे पेलली. त्यानिमित्ताने महाराष्ट्रात सगळीकडे दौरे झाले. गणित अधिवेशनं झाली. अधिवेशनात गणिताचे खेळ, व्याख्याने, कार्यशाळा, पुस्तक प्रदर्शन असायचे. त्यासाठी कुठल्याही प्रकारची सरकारी मदत घेतली नाही. या सर्व गणितींची स्वप्नं उत्तुंग, भरारी गरूडाची, सर्वात अवघड आव्हान गणित भवन उभारणीचे होते. आज ना उद्या सुसज्ज गणित भवन होईलच असे ताईना वाटते.

बृ.मुंबई गणित अ. मंडळही हळुहळू वेगवेगळे उपक्रम हाती घेत वाटचाल करीत होते. इ. ५ वी ते ८ वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी गणित संबोध परीक्षा घेतल्या जातात. १०,००० (तळागाळातलेही) विद्यार्थी सामील होतात. त्यामुळे

पालकांचीही उजळणी होते. मेंदूला चालना मिळते. इच्छुक गणितप्रेमी मंडळाची वेबसाईट पाहू शकतात. [<https://Mumbai ganitmandal.com>]

डॉ. होमी भाभा विज्ञान शिक्षण संस्था (HBCSE) या संस्थेत एकत्रित शिक्षकांसाठी एक कार्यशाळा घेतली. सुसज्ज सभागृहात 'विभाज्यता' वर व्याख्यान देण्याची व इतर मान्यवरांची व्याख्याने ऐकण्याची संधीही ताईंना मिळाली. डॉ. हेमचंद्र प्रधान तेव्हा गणित विभाग-प्रमुख होते. तिथेच प्रश्न कसे काढावेत याचे Mathematics Teachers Quality circles च्या उपक्रमाद्वारे त्यांना मार्गदर्शनही मिळाले व त्यामध्ये काम करायलाही मिळाले. ताईंना गणित प्रयोगशाळेत आणि ग्रंथालयात प्रवेश मिळाला. त्यांच्यासाठी क्षितिज विस्तारत गेलं. गणित अध्यापक मंडळामुळे मुंबई ही ताईंची कर्मभूमी बनली.

मंडळाने दोन कार्यशाळा शारदा विद्या मंदिराच्या आवारात आयोजित केल्या.

१) शून्य व्याख्यान ही पद्धत एस.एन.डी.टी.च्या माजी कुलगुरू डॉ. वसुधा कामत यांनी त्याला मार्गदर्शन केलं. विद्यार्थी केंद्रस्थानी शिक्षकांनी प्रत्यक्ष न शिकवता व्यवसाय तयार करून त्यावर आधारित प्रश्न काढून द्यायचे. विद्यार्थी तो भाग स्वतःच्या कुवतीनुसार शिकतात. मग त्यावर आधारित घटक-वाचणी घ्यायची व विद्यार्थ्यांनी किती आकलन केलं आहे ते आजमावयाचं. ही कल्पना तशी राबवायला कठीण होती.

ज्ञान प्रबोधिनीमार्फत नाशिकला झालेल्या प्रज्ञा संवर्धन कार्यशाळेनुसार शारदाविद्यामंदिरात एका शिबिराचे आयोजन केले होते. ते सर्व शिक्षकांना खूपच आवडलं.

राजीव गांधी फाऊंडेशनतर्फे आयोजित केलेल्या कार्यशाळेतील परिसंवादामध्ये दिग्गज गणितींबरोबर संधी मिळाली व ताईंना आपली मतेही मांडता आली.

ताई म्हणतात, गणिती संस्कार रुजवणे हे एक समाजकार्यच आहे.

ग्रंथालय-समृद्धी हा एक महत्त्वाचा प्रकल्प त्यांनी राबविला. त्यासाठी मुंबईतील ख्यातनाम शाळांना भेटी देऊन ताई व ग्रंथपाल यांनी मिळून सर्वेक्षण केलं. त्याचा अहवाल सादर केला. त्यामुळे ग्रंथालयाचा चेहरा-मोहरा बदलला.

ज्ञान प्रबोधिनीच्या सहकार्यांनी शारदाश्रम शाळेतील शिक्षक ग्रंथपाल यांच्यासाठी वाचनवेग हा प्रकल्प हाती घेतला. डॉ. अनघा लवळीकर यांनी भरभर कसे वाचावे, ते कसे समजून घ्यावे, सारांश कसा लिहावा, वेग कसा मोजावा याचं उताऱ्यांच्या आधारे मार्गदर्शन केलं. त्याचा फायदा अजूनही सर्वांना होतो आहे.

राष्ट्रीय एकात्मता हा एक चांगला प्रकल्प महात्मा गांधींच्या १२५ व्या जयंती वर्षानिमित्त राबविला. याची दखल वृत्तपत्र आणि 'मागोवा' कार्यक्रमातून दूरदर्शननेही घेतली.

२००४ साली ताईंच्या मिस्टरांचे वयाच्या ६४ व्या वर्षी अचानक निधन झाले. पुढच्या महिन्यातच ताईंचं जादूचे चौरस गणितातील ह्या पुस्तकाचं प्रकाशन

बृ.मुं.ग.अ. मंडळाच्या रौप्य महोत्सवप्रसंगी झालं. हा कार्यक्रम त्यांनी मंडळाच्या साथीने आणि सर्व नातेवाईकांच्या सहाय्याने धैर्य गोळा करून निभावून नेला.

निलिमा मोकाशी

१९९७ साली निवृत्त झाल्यावरसुद्धा त्या कधीच गप्प बसल्या नाहीत. सामान्य माणसांपर्यंत गणित पोहोचवणं हे ध्येय असलेल्या या मंडळात ताईंचा अजूनही सहभाग आहे. शारदाश्रम संस्थेच्या सल्लागार म्हणून व नंतर बोर्डाची सदस्य म्हणून जवळ जवळ २० वर्षे त्या कार्यरत होत्या. या कालावधीत गणिताचा पाया भक्कम व्हावा म्हणून शक्य होतील ते ते उपक्रम केले. गणितांचे खेळ, कोडी,

जादू, सोप्या युक्त्या यावर आधारित कार्यशाळा घेतल्या. सर्वानी प्रतिसाद उत्तम दिला.

या आधी शिक्षणतज्ज्ञ श्री. निलेश निमकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली शिशुवर्गासाठी रचनेपासून बदल केले. त्यांनी संस्थाचालक व अधीक्षक यांच्याबरोबर मुंबई-पुण्यातील अनेक नामवंत शाळांना भेटी दिल्या. त्यावरील प्रतिक्रियांचं संकलन केलं. तो एक मोठा प्रकल्प झाला. सर्वांच्या सहकार्याने एक गणित जत्रा भरवली. १२ अंकांवर आधारित बारा हस्तलिखिते तयार झाली. बाहेरच्या शाळांनीही या प्रदर्शनाला भेटी दिल्या. या प्रदर्शनात गणितावर आधारलेली अनेक दालने होती.

योगायोगाची एक गोष्ट अशी की त्यानंतर अमेरिकेच्या National council of Teachers of Mathematics या गणित विषयाला वाहिलेल्या मासिकामध्ये गणितातील प्रयोगशील प्रकल्पावर आधारित लेखांसाठी त्यांना आवाहन मिळालं. ताईंनी या संधीचा फायदा घेऊन अपूर्णाकावर एक लेख लिहिला. तो भारताच्या तिरंग्यासहित छापून आला. ताईंचा या लेखामुळे आत्मविश्वास दुणावला.

मुंबई-बहिःशाल विद्यापीठ विभागात 'गणिताची अनोखी सफर' या उपक्रमात गणिती कूटप्रश्न मार्गदर्शन करण्याची संधी मिळाली. दोन कार्यशाळेनंतर पालकांनी आपल्या मुलांची शिकवणी घेण्याची गळ घातली. गणित प्रज्ञा स्पर्धेसाठी मुलांच्या शिकवण्या घेण्याचं काम सुरू केलं. सुरुवातीला शिकवण्याचे पैसे घेतले नाहीत. पण पुढे जेव्हा घेतले ते सामाजिक संस्थांना देऊन टाकले! स्वतःची पंचाहत्तरी

सुद्धा त्यांनी आदरणीय सिंधूताई सपकाळ यांच्या उपस्थितीत 'बालनिकेतन' संस्थेत कुटुंबियांसमवेत जाऊन संस्थेला देणगी व मुलांना अमरचित्रकथा संच देऊन साजरी केली. शारदाश्रम शाळेलाही संच दिले. करोनाकाळात त्या मुलाजवळ पुण्यात स्थायिक झाल्या. गणिती कार्यशाळेत ऑनलाईन सहभागी झाल्या. रोटरी क्लबतर्फे झालेला संगणक तंत्रज्ञान कौशल्ये हा कोर्सही केला.

त्यानंतर लोकसत्तेत मराठी विज्ञान परिषदेतर्फे कुतूहल या गणितासाठी असलेल्या सदरात त्यांचे पाच लेख छापून आले. या लेखामुळे त्यांची 'मराठी विश्वकोषा'च्या गणित विभागासाठी लेखक म्हणून निवडही झाली. काही तांत्रिक कारणामुळे अजून प्रत्यक्ष काम सुरू झाले नाही.

ताईंनी पुढे ज्येष्ठांसाठी काम सुरू केले. स्मृतीभ्रंश आणि विस्मरण म्हणजे काय, मेंदूचे कार्य कसे चालते यावर अभ्यास चालू केला.

पुण्याच्या ज्येष्ठ नागरिक संघाच्याही त्या सदस्य आहेत. वृद्धांसमवेत योग, आहार, औषधांवर चर्चा, स्मरणशक्तीवर खेळ चालूच आहे. एकंदर वृद्धांना स्मृतीभ्रंश होऊ नये यासाठी त्या सतत प्रयत्नशील आहेत.

मुलं आणि भाचा परदेशी असल्यामुळे नेदरलँड्स, अमेरिका, चीन, जपान, सिंगापूर या देशांना भेटी दिल्या. त्या म्हणतात, जपानकडून शिकण्यासारखं खूप आहे. जपानी लोकांचं देशप्रेम, तिथली शिस्तबद्ध कार्यपद्धती, स्वच्छता, नैसर्गिक आपत्तींवर मात याचं बाळकडू त्यांना जन्मापासूनच मिळतं. परदेशगमनामुळे हे विश्वचि माझे घर या व्यापक दृष्टीकोनाचं पाथेय त्यांना मिळालं.

या सर्व कामात त्यांना सर्वांचीच साथ मिळाली हे त्या कृतज्ञपणे व्यक्त करतात.

संसार म्हटला की दुःखे आलीच. पण 'माझं दुःख, माझं दुःख तळघरात गं कोंडलं, माझं सुख, माझं सुख हंड्या झुंबरं गं टांगलं' ह्या बहिणाबाईंनी म्हटलेल्या मंत्राप्रमाणे ताईंनी आपले काम चालूच ठेवले.

शेवटी काय, जीवन हे कसं जगायचं?

कणहत-कणहत की गाणं म्हणत हे ज्याचं त्यानेच ठरवायचं आहे.

ताई गणितप्रेमी होत्या म्हणून त्यांनी गणितावर खूपच मोलाचे काम केले. मला तर गणितावर अधिवेशने होतात हे ताईंमुळेच समजले! त्या स्वतःला गणितप्रेमी समजत असल्या तरी मी त्यांना गणिततज्ज्ञच म्हणेन!

कलाप्रेमी सुनीता केळकर

सतत काहीतरी शिकण्याची इच्छा असणाऱ्या, मैत्रिणींना जपणाऱ्या, कलेवर प्रेम करणाऱ्या अशा या सुनीता केळकर यांच्याशी माझा परिचय झाला.

या ताईंचा जन्म मुंबईचा, बालपण, सर्व शिक्षण मुंबईतच झाले. सायकॉलॉजी विषय घेऊन त्या B.A. झाल्या. हा विषय त्यांच्या आवडीचा होता. इंग्रजी माध्यमातून सर्व शिक्षण झाले त्यामुळे इंग्रजी वाङ्मय खूप वाचले आहे. त्यांना कथा, कादंबऱ्या फारशा आवडत नाहीत. पण आत्मचरित्रे व प्रवासवर्णने त्यांनी खूप वाचली आहेत. इंग्रजी साहित्याबरोबरच त्यांनी मराठी साहित्यही खूप वाचले आहे. दोन्ही भाषा उत्तम अवगत असल्यामुळे मराठी साहित्य वाचनालाही त्यांनी योग्य अशीच दाद दिली. एवढेच नव्हे तर मुलांना इंग्रजी मिडियमच्या शाळेत शिकवूनही त्यांना मराठी भाषेची गोडी लागावी म्हणून त्यांना स्वतः मराठी पुस्तके वाचून दाखवायच्या. मराठी भाषा जागृत ठेवण्याचा त्यांनी केलेला हा प्रयत्न अतिशय कौतुकास्पद आहे. काही पालक स्वतःच्या मुलांना इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत घालतात व मराठी भाषा लोप पावत चालली आहे म्हणून ओरड करतात. त्यांनी अशी ओरड करण्यापेक्षा सुनीताताईंचा आदर्श घ्यावा.

मिस्टर केळकर हे पेट्रोलियममध्ये होते. नोकरीच्या निमित्ताने ते विशेषकरून परदेशीच राहिले. त्यामुळे सुनीताताई मुलांच्या शिक्षणासाठी पुण्यात राहिल्या. आई व वडील या दोन्ही भूमिका त्यांनीच सांभाळल्या. खरं तर मुलांना वाढवताना

आईइतकीच वडिलांचीही भूमिका खूप महत्त्वाची असते. मुलांना वाढविण्यात ताईची बरीच वर्षे गेली.

सतत काहीतरी शिकावं या जिज्ञासेमुळे त्या अनेक कला शिकल्या. ड्रॉइंग, क्राफ्टिंग, हस्ताक्षरांवरून विश्लेषण, कृत्रिम फुले करायला शिकल्या. शिवाय बाटिक प्रिंटिंग, फॅब्रिक प्रिंटिंग, पॉटरी बनवणे हेही शिकल्या. बाटिक प्रिंटिंग त्यांनी खूप केले. मातीचे घडे आणून त्यावर लँडस्केप करायला शिकल्या. त्याचे टेबललॅम्पही बनविले. या सर्वांची छोटी प्रदर्शने भरवली. क्रोशाचे विणकाम केले. त्यातही विविध प्रकार केले. क्रोशाच्या बाहुल्या, त्याची ज्वेलरी सुद्धा केली. मैत्रिणींमध्येच याची विक्रीही केली.

अंधेरीला खोडसवाडिया नावाचे एक मोठे कलाकार आहेत. ते उसना आवाज देतात. अर्थात् उसना आवाज हा फिल्म इंडस्ट्रीजशी जोडलेला आहे. ताईंना अशा प्रकारचे काम करायचे नव्हते. त्यांनी कुठे नोकरीही केली नव्हती. या कलाकाराकडे त्या शनिवार-रविवार शिकायला जाऊ लागल्या. श्री. खोडसवाडिया म्हणाले, 'ताई, नोकरीच करायला पाहिजे असे कुठे आहे? तुझ्या पेंटिंगमध्ये तू तुझ्या भावना उतरवू शकतेस.' म्हणजे उसना आवाज देण्याचे तंत्र त्या कलाकाराने खूप वेगळ्या तऱ्हेने ताईंना सांगितले. त्यांच्याकडे असे शिक्षण घेणाऱ्या त्या एकट्याच होत्या.

त्यांनी ताईंना अशी पेंटिंग्ज करायला लावली की त्यात त्यांना आपल्या भावना दाखवता येतील. त्यांनी सांगितले, 'तू मोठ्या पेपरवर एक चित्र काढ. निदान त्याची रूपरेखा काढ. कधी अगदी मोठ्या पेपरवर मोठे चित्र काढ तर कधी अगदी

छोट्या पेपरवर छोटेसेच चित्र काढ. त्यांचा हेतू असा होता की तुमच्या भावना तुम्ही कधी मोठ्या प्रमाणात तर कधी अगदी सूक्ष्मपणे व्यक्त करायला शिकले पाहिजे. या फीलिंग्ज ज्या असतात त्याचा उपयोग उसना आवाज देण्यामध्ये खूप उपयोगी पडतात. एखादी गोष्ट तुम्हाला जोरकसपणे सांगता आली पाहिजे तितकीच ती गोष्ट हळुवार व सूक्ष्मपणे सांगता आली पाहिजे. तेव्हापासून त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे ताई पेंटिंग्ज काढू लागल्या.

हे सर खूप मोठे कलाकार आहेत. उसना आवाज देण्याचे शिक्षण घ्यायलाही त्यांच्याकडे खूप विद्यार्थी येतात. उसना आवाज देण्याचं शिक्षण झालं की एक डेमो कॅसेट करावी लागते.

मध्यंतरी ताईंना अचानकच कविता स्फुरू लागली. त्यांनी 'रिकामे घर' हा कवितासंग्रहही काढला. त्यामुळे श्री खोडसवाडिया सरांनी त्यांना काही कविता म्हणून दाखवायला सांगितल्या. खरं तर हे सर पारशी आहेत. पण तरीही ताईंनी म्हटलेल्या मराठी कवितेतील भाव त्यांनी समजून घेतला आणि ताईंच्या कवितेचीच डेमो कॅसेट केली. त्यात थोडे गद्यही यावे म्हणून ताईंनी एका लावणी सम्राज्ञीचे मनोगत त्यात लिहिले व या गद्य-पद्याची डेमो कॅसेट केली. त्याचे नाव ठेवले 'तीट'. याचा प्रसार व्हावा म्हणून ताईंनी यावरती एक कार्यक्रमही बसवला. ताईंची एक कविता व त्याला अनुरूप असे मराठी भावगीतातले एक कडवे. या कार्यक्रमाचे नाव होते 'स्वरशब्द'. बऱ्याच जणांना बरोबर घेऊन त्यांनी हा कार्यक्रम केला. 'स्वरशब्द' हा कार्यक्रम ताईंनी अनेक ठिकाणी मोठी थिएटर्स घेऊन तेथे केला. अमेरिका, सिंगापूर, मलेशिया, दुबई येथेही हा कार्यक्रम त्यांनी केला.

सुनीता केळकर

डेमो कॅसेट करायला गेले असताना श्री. खोडसवाडिया यांनी एक इटालियन फिल्म ताईना दाखवली. तिचा शेवट तीन प्रकारे केला होता. ९० मिनिटांची फिल्म. शेवटी एक बाई जोरात किंचाळते असा एक शेवट होता. त्या फिल्मबद्दल ताईना त्यांनी काही प्रश्न विचारले व त्या घरी पोहोचल्यावर त्यांना कळवले की तुमची प्रगती खूप छान आहे. पण एक छोटासा दोषही असा आहे की तू एखाद्या गोष्टीची सुरूवात छान करतेस पण ती जशी चांगल्या तऱ्हेने शेवटास नेली पाहिजे तशी नेत नाहीस.

ताईचे सर्व शिक्षण इंग्रजी माध्यामातून झालेले असले तरी मराठी साहित्यावरही त्यांचे नितांत प्रेम व अभिमान आहे. त्यामुळे त्यांनी मराठी साहित्यही खूप वाचले. मुलांनाही त्या मराठी पुस्तके वाचून दाखवायच्या. मराठी भाषा जागृत

ठेवण्याचे त्यांचे हे काम खूपच कौतुकास्पद आहे. आज इंग्रजी माध्यमातून शिकणारी मुले मी पाहते त्यांना अनेक मराठी शब्द माहितही नसतात!

सिंगापूरला कामाच्या निमित्ताने ताईंचे मिस्टर तिकडे होते. या अधून-मधून सिंगापूरला जायच्या. तेथे खूप मोठी वाचनालये आहेत. तेथील बरीच पुस्तके यांनी वाचली. दोन पुस्तकांचा भावानुवाद केला. Growing Gracefully You are व दुसरे Gratefully You are पुण्याच्या दिलीपराज प्रकाशनने हे प्रकाशित केले. त्या पुस्तकांना पुरस्कारही मिळाला.

बिनधास्त बुढ्या या पुस्तकावर सादरीकरण केले. नंतर बहिणाबाई चौधरी यांच्या ओव्या व गाडगे महाराजांचेवरही कार्यक्रम केले. सप्रेम नमस्कार हा पत्रलेखनावरील कार्यक्रम केला. त्यात खूप जुनी पत्रेही आहेत. काही कार्यक्रम त्यांनी महिला मंडळे, ज्येष्ठ नागरिक संघ इकडे जाऊन केले.

मिस्टर सिंगापूरहून रिटायर्ड होऊन आल्यावर ताई समाजकार्याकडे वळल्या. हे दोघेही 'आपले घर' या अनाथाश्रमात जायचे. छोट्या मुलांना गोष्टी सांगणे, त्यांच्याबरोबर खेळणे, त्यांचा थोडा अभ्यास घेणे हे सर्व केले. २-३ वर्षे या आश्रमात उभयता जात होते. मुलांबरोबर अगदी जवळीक निर्माण झाली होती. पण आता जाणे कमी झाले आहे.

ज्येष्ठांना सांभाळण्यासाठी एक पाळणाघर आहे. ताई आता तेथे जातात. अनुराधा करकरे यांनी हे सेंटर सुरू केले आहे. आठवड्यातून दोन दिवस ताई तेथे जातात. ज्येष्ठांना भजने म्हणून दाखवतात. भागवतातील कथा सांगतात. गप्पा

मारतात. एकमेकांचे अनुभव शेअर करतात. ज्येष्ठांना आनंदी पाहणे हा ताईंचा हेतू खूपच स्तुत्य आहे. ज्येष्ठांना आनंदी, समाधानी ठेवणे खूपच महत्त्वाचे आहे.

ताईंनी चार पुस्तके लिहिली आहेत. 'लडिवाळ' या पुस्तकात अनेक प्रसिद्ध लोकांची बालपणे त्यांच्या मुलाखती घेऊन लिहिली आहेत.

सध्या पाळीव कुत्रे व त्यांचे मालक यावर त्या लिहित आहेत. कुत्र्यांचे मालकावरील प्रेम हे विनाअटीचे असते.

एकंदरीत ताईंचे व्यक्तिमत्त्व हे अष्टपैलू आहे. प्रत्येक गोष्ट त्या तन्मयतेने, रसिकतेने करतात.

त्यांच्या पुढील कार्यास अनेक शुभेच्छा.

सुनीता केळकर

फोन नं. – 9860396505

अक्षय्य तृतीया

अक्षय्य तृतीया हा साडेतीन मुहूर्तांपैकी पूर्ण मुहूर्त मानला जातो. याला युगाब्द असेही म्हटले जाते. श्री विष्णूच्या चोवीस अवतारांपैकी परशुराम हा अवतार पृथ्वीतलावर अक्षय्य तृतीयेच्या दिवशी प्रगट झाला. याच दिवशी श्री. वेदव्यासांनी महाभारत लेखनास प्रारंभ केला. याच दिवशी पवित्र गंगा नदी स्वर्गातून पृथ्वीवर अवतरली. अक्षय्य तृतीया हा दिवस पितृपूजनासाठी प्रसिद्ध आहे. याच दिवशी सुदाम्याने श्रीकृष्णाला मूठभर पोह्यांची पुरचुंडी दिली. यासाठी तर आपण या दिवशी मित्र-मैत्रिणींना म्हणतो आपली मैत्री अक्षय्य राहू दे.

अक्षय्य तृतीयेलाच अन्नपूर्णेचा जन्म झाला आहे. एका अक्षय्य तृतीयेलाच श्रीकृष्णाने युधिष्ठिराला अक्षयपात्र दिले. अक्षय्य तृतीयेलाच श्रीकृष्णाने द्रौपदीला अक्षयवस्त्र पुरवले. श्री. बद्रीनारायण मंदिराचे दरवाजे अक्षय्य तृतीयेच्या दिवशीच उघडले जातात.

जल, वायु, अग्नी, तेज, पृथ्वी ही पंचमहाभूते अक्षय्य मानली गेली आहेत. पृथ्वी निर्माण होऊन लक्षावधी वर्षे लोटली. मात्र या अक्षय्य गोष्टी आजही अस्तित्वात आहेत. त्यामुळे हा दिवस अत्यंत महत्त्वाचा मानला जातो. या दिवशी सुरू केलेल्या कुठल्याही कार्याचा क्षय होत नाही, असे म्हणतात. शिवाय यादिवशी आपण ज्या वस्तूंचे दान करतो त्या अक्षय्य प्रमाणात म्हणजेच विपुल प्रमाणात आपल्याला परत मिळतात. या दिवशी पाण्याचे दान करण्याचाही प्रघात आहे.

त्यामुळे मातीचे रांजण, माठ दान देण्याची प्रथा आहे. आंबा हा फळांचा राजा, तो खाण्यास अक्षय्य तृतीयेपासूनच सुरूवात होते.

एकंदरीत काय, आपला प्रत्येक सण-वार आपल्याला चांगल्या कृती, चांगली कर्मे करा हे सांगतो.

अक्षय्य तृतीया म्हणजे वैशाख महिना. उन्हाळा खूपच. अशा दिवसात पाणी दान देणे किती महत्त्वाचे! म्हणून पूर्वी रस्त्याच्या कडेला पाण्याचा माठ भरून ठेवला जायचा. येणाऱ्या-जाणाऱ्या वाटसरूंना थंडगार पाणी मिळायचे. थंडगार पाण्याने त्याची तहान भागली की तो समाधानाने पुढची वाटचाल करायचा. पण आता बिसलेरीच्या बाटल्या आल्या आणि रस्त्यावरचे रांजण गायब झाले!

सुदाम्याने मूठभर पोहे आपला मित्र श्रीकृष्ण ह्याला दिले. पण तेवढ्याने श्रीकृष्ण खूष झाले! मैत्रीमध्ये किती दिले, काय दिले याला महत्त्व नसतेच. प्रेमाने काहीतरी देणे हे महत्त्वाचे! आज मित्र-मैत्रीणी एकमेकांना मोठ्या किमतीच्या भेटवस्तू देतात. पण त्यात सुदाम्यासारखे निखळ प्रेम असते का हो? मैत्रीमध्ये प्रेमाला महत्त्व आहे. आपल्यावर कोणीतरी मनापासून प्रेम करत आहे ही बाब आनंद देणारी असते. तसे मित्र-मैत्रीण भेटणे हे महत्त्वाचे. पण वाईट याचे वाटते की आजकाल प्रत्येक गोष्टीत उपचाराला महत्त्व दिले जाते.

अक्षय्य तृतीयेच्या दिवशी ज्या चांगल्या घटना पूर्वी घडल्या त्या आपण नुसत्या आठवायच्या नाही तर आपल्याला शक्य होतील तितक्या कृतीत आणावयाच्या आहेत.

श्रीकृष्णाने द्रौपदीला अक्षयवस्त्र पुरवले. आपण निदान एखाद्या गरीब स्त्रीला साडी देऊ शकतो ना?

अक्षयपात्र म्हणून आपण एखाद्या गरीब विद्यार्थ्याला त्याचे शिक्षण संपेपर्यंत भोजन देऊ शकतो ना? पूर्वी कितीतरी विद्यार्थी लोकांकडे वार लावून जेवायला जायचे. त्याला असे करण्यात कधीच कमीपणा वाटायचा नाही व जेऊ घालणाऱ्याला मोठेपणा वाटायचा नाही. आज उभयपक्षी हे नाते संपले आहे. आपल्या सोबत दुसऱ्याचंही भलं व्हावे अशी ज्यांची इच्छा असते, त्यांना आयुष्यात काहीच कमी पडत नाही!

अक्षय्य तृतीयेपासून चांगल्या कामाला सुरूवात करावी, म्हणजे ते काम अक्षय राहते. आपण अनेक वेळा म्हणतो ते काम करायला अजून मुहूर्त लागला नाही. अक्षय्यतृतीया हा अशासाठी सुंदर मुहूर्त आहे.

सत्कर्म योगे वय घालवावे | सर्वांमुखी मंगल बोलवावे||

चांगली कर्मे करित आयुष्य घालवायला हवे. सर्वांच्या मुखाने आपल्याबद्दल चांगले बोलले जायला हवे. श्रेष्ठ असा हा नरदेह आपल्याला लाभला आहे, तो जर चांगली कर्मे करण्यात घालवला तर या जन्माचे सार्थक निश्चितच होईल.

पुनर्जन्म

खरंच पुनर्जन्म आहे का? विज्ञानवादी व अध्यात्मवादी या दोघांमध्ये या विषयावरची मते खूपच भिन्न आहेत. विज्ञानवादी लोक प्रत्येक गोष्ट विज्ञानाला पटली तरच ती मान्य करतात. तिथे दुसरा कोणी अमुक एक सांगतो म्हणून ते अजिबात विश्वास ठेवत नाहीत.

पण मला वाटतं काही गोष्टी या आपल्या बुद्धी पलिकडच्या असतात. त्या गोष्टींवर विश्वास ठेवावा लागतो. विज्ञान मानणारे लोक देवही मानत नाहीत. कारण जे काही प्रत्यक्ष दिसते त्याच गोष्टी त्यांना पटतात. सामान्य माणसाला देव कधीच दिसलेला नाही. कारण त्याने आपली आध्यात्मिक शक्ती उपासनेने वाढवलेली नसते. प्रत्यक्ष देव जरी दिसला नाही तरी निसर्गात अशा अनेक गोष्टी आहेत की त्याच्या पाठीमागे कुठलीतरी शक्ती दिसते. गुलाबाची कळी आपण हाताने उमलवण्याचा प्रयत्न केला तर ती उमलत नाही. पण आपल्याला न दिसणारी अशी एक शक्ती आहे जी कळीला सहजरित्या उमलवते.

जन्म व मरण हे दोन्ही माणसाच्या हातात नाही. कितीही प्रयत्न केले तरी डॉक्टर एखाद्या व्यक्तीला जीवदान देऊ शकत नाही. त्यावेळी त्याला 'पराधीन आहे जगती पुत्र मानवाचा' हे मान्यच करावे लागते.

विज्ञान सर्व खोटे असे मुळीच नाही. विज्ञानामुळे तर अनेक अचंबित करणारे शोध लागले. बुद्धीच्या जोरावर आपण विज्ञानातील अनेक शोध लावले पण काही

गोष्टी अशा आहेत की तिथे बुद्धीमुळे नाही तर भावनेमुळे अनेक गोष्टींवर विश्वास ठेवावा लागतो.

पुनर्जन्म ही अशीच गोष्ट. माझा एक अनुभव सांगते. माझी आई वयाच्या ७५ व्या वर्षी युरिन इन्फेक्शन झाल्यामुळे आजारी पडली. दवाख्यान्यात दोन महिने ठेवावे लागले. डॉक्टरांनी जेव्हा आता उपयोग होणार नाही म्हणून सांगितले तेव्हा घरी आणले. सात-आठ दिवसातच ती जवळ जवळ कोमातच गेली. डोळे मिटलेले. आणि अचानकच एक दिवस सकाळी तिला घरघर लागली. आम्ही सर्व सहा भावंडे तिच्या जवळ उभे होतो. अचानकच घट्ट मिटलेले डोळे हळुहळू पूर्ण उघडले. विस्फारले गेले. व तिचे हृदय बंद पडले. म्हणजे ती गेली. तिचे विस्फारलेले डोळे भावाने हाताने हळुहळू बंद केले. हे कसे घडले हो? तर तिची जी प्राणशक्ती होती ती डोळ्यातून बाहेर पडली. ही शरीरात असलेली चेतना तिलाच आत्मा म्हणतात. तो बाहेर पडला असे वाटते.

श्री समर्थासारखे संत तर सांगतात पुनर्जन्म आहे. ते स्वतः आत्मसाक्षात्कारी होते. तो आनंद सर्व भक्तांना मिळावा म्हणून त्यांनी पुन्हा-पुन्हा सांगितले आहे की नामस्मरण करा. नामाने आपण जनन-मरण यातून सुटू शकतो. अर्थात् यावर आपण विश्वास ठेवून तसा प्रयत्न करायला हवा. कारण अध्यात्म हा अनुभवण्याचा विषय आहे. आपण पण याची प्रचिती प्रयत्नाने घेऊ शकतो.

खूप शिकल्यानंतर सुद्धा काही गोष्टी येत नाहीत. पण एखादे मूल ५-६ वर्षांचे असतानाच उत्तम गाते, संपूर्ण गीता पाठ म्हणून दाखवते. मोठी मोठी गणिते सोडवून

दाखवते म्हणजे हे त्याच्या मागील जन्माचेच संस्कार असणार यावर विश्वास ठेवावाच लागतो.

डॉ. अरविंद घोष यांच्या आश्रमात जाऊन आपल्याला त्यांचेच कार्य पुढील आयुष्यात करायचे आहे, हे भारताबाहेर राहणाऱ्या माताजींना कसे काय वाटले? कुठल्यातरी दैवी शक्तीनेच त्यांना हे सुचविले आहे हे मान्य करावे लागते.

पुनर्जन्म, आत्मा हे काथ्याकूट करायचे विषय नव्हेतच. संतांना आलेल्या अनुभवातूनच आपण ते समजून घ्यायचे आहेत.

संत म्हणतात की मरण यातनाविना यावे त्यासाठी नामस्मरणाने आपल्या वासना, मोह, माया ह्या नाहीशा करा. म्हणजे मरताना कुठल्याही इच्छा तुमच्या मनात राहणार नाहीत व त्याचा भोग पुढील जन्मी तुमच्या प्रारब्धात येणार नाही.

हे खरेच आहे पण सज्जन माणसाचे काय असते. त्याच्या रक्तातच वाईटपणा, दुष्टपणा, वाईट कर्मे हे नसतेच. त्यामुळे पुनर्जन्म चांगला येईल म्हणून तो चांगले वागतो असे नसून त्याला वाईट वागताच येत नाही, हे सत्य आहे.

पुनर्जन्म असो वा नसो. जो जन्म आता आहे तो जगताना चांगले कर्म केले तर ते आपल्यालाही समाधान देते व दुसराही सुखी-समाधानी होतो हे महत्त्वाचे.

वाचन संस्कृती

वाचन संस्कृती अलिकडे लोप पावत चालली आहे, अशी सतत ओरड ऐकू येते. दिवस बदलले. विज्ञानामुळे अनेक नवीन शोध लागले. संपर्काची साधने बदलली. खूप मुले आता मराठी माध्यामाऐवजी शिक्षणासाठी इंग्रजी माध्यम निवडू लागली. त्यामुळे ही मुले मराठी साहित्याऐवजी इंग्रजी साहित्य वाचू लागली. पण दुःख याचे होते की आपली मातृभाषा मराठी असूनही, तिच्यात भरपूर ज्ञान असूनही ती हे वाचत नाहीत.

माझी पिढी व माझ्या मुलांची पिढी येथपर्यंत मातृभाषेतून मुले शिकली. माझ्या पिढीने तर वाचन खूप केले.

ना. सी. फडके, वि. स. खांडेकर यांनी लिहिलेल्या कादंबऱ्या वाचत वाचत तरुणपण अतिशय आनंदात गेले. श्री. वामनराव जोशी, गो. नी. दांडेकर यांच्या पुस्तकांनी तर एक वेगळेच समाधान दिले.

श्री. वि. स. खांडेकर यांच्या ध्येयवादी कथा मनावर खूप चांगले संस्कार करायच्या. वाचनाने जीवनाला दिशा, प्रेरणा मिळते, हे नक्कीच खरे आहे.

पुस्तकात वाचलेली कथा, विचार मनात घर करून जातात. काही वेळा तर अशा पुस्तकांवर आम्ही मैत्रिणी चर्चाही करत असू. अशा चर्चेतही एक प्रकारचे श्रिल असे.

काही लेखकांची आत्मचरित्रे वाचली. आत्मचरित्र म्हणजे त्या माणसाची जीवनकहाणीच असते. प्रत्येकाची वेगळी. उलट काल्पनिक कथा वाचण्यापेक्षा प्रत्यक्ष जीवनात घडलेल्या गोष्टी वाचण्यात अधिक गोडी वाटायची.

प्रत्येकाचे जीवन किती वेगळे! त्यांची आत्मचरित्रे आपल्यालाही काही शिकवून जातात.

मराठी साहित्य ही न संपणारी संपत्ती आहे, ती वाढतच जाते.

आध्यात्मिक ग्रंथांचे वाचन हे तर जीवनालाच वळण लावणारे आहे. गीता, ज्ञानेश्वरी हे ग्रंथ पाहा. गीता तर आपल्याला जगणे शिकवते. विहित कर्म सोडू नकोस. ते निष्ठेने, सचोटीने कर. फळाच्या अपेक्षेने करू नकोस. केवढी उदात्त शिकवणूक. श्री समर्थ रामदास तर दासबोधाद्वारे प्रपंची माणसाला सतत सांगतात; अरे, नरदेह श्रेष्ठ आहे, त्यामुळे त्याच्याकडून चांगली कर्मे करून घे. ती करत असताना त्या श्रीरामाला मात्र विसरू नकोस. ग्रंथ हे आपले गुरू आहेत, असे जे म्हटले आहे ते उगीच नाही. ग्रंथांकडून जितके शिकावे तितके थोडे आहे. श्री रामदास स्वामी तर म्हणतात दिवसाकाठी काहीतरी लिही व वाच.

लहान वयातच मुलांवर वाचनाचे संस्कार पालकांनी करायला हवेत. वाचनाची गोडी त्यांना लावायला हवी.

बाबूराव अर्नाळकरांच्या डिटेक्टिव्ह कादंबऱ्यासुद्धा खूप आवडायच्या. उत्सुकता ताणली जायची.

क्रांतिकारकांची चरित्रे तर अत्यंत प्रेरणादायी! स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचे 'माझी जन्मठेप' वाचताना खरं तर त्यांनी सोसलेल्या हालअपेष्टा डोळ्यात पाणी आणतात. जेलमध्ये इतकी प्रतिकूल परिस्थिती असूनही हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याचं स्वप्न ते पाहत होते. जगताना आपल्यावर आलेली संकटे, त्यावर मात कशी करावी हे जर शिकायचे असेल तर सावरकरांचे 'माझी जन्मठेप' वाचलंच पाहिजे! त्यांच्या

तुलनेत आपल्या जीवनात आलेली संकटे ही किरकोळच असतात. तरीही आपण घाबरून जातो. तसे व्हायला नको म्हणून तरी अशी पुस्तके वाचायलाच हवीत.

आज काही तरूण निराशेने आत्महत्या करताना दिसतात. पण काही पुस्तकातल्या सत्यकथा या प्रतिकूल परिस्थितीतही जगण्याची प्रेरणा देतात. म्हणून तर वाचायलाच हवे.

जीवनात केव्हाही अडचणी येऊ शकतात आणि त्यांना तोंड द्यायला साहस, दुर्दम्य आत्मविश्वास यांची गरज असते. तो आपल्यात निर्माण व्हायला हवा असेल तर ज्यांनी संघर्ष सोसला आहे, त्याच्यावर मात केली आहे अशांची चरित्रे वाचायला हवीत. श्री. विजय देवधर यांनी अनेक पुस्तकांचा मराठीत अनुवाद केला आहे. त्यापैकी बरीच पुस्तके साहसावर आधारित आहेत. अशी पुस्तके आपल्याला धाडस करायला उद्युक्त करतात. आपण एखादी बातमी वाचतो, विमान एका दुर्गम पर्वतावर कोसळले. पण जिवंत राहिलेल्या प्रवाशांनी जगण्यासाठी जी धडपड केली ती वाचून आपल्या अंगावर शहारे येतात. पण मनावर एक संस्कार कोरला जातो. अरे, संकटे आली तरी घाबरू नकोस. त्यातून बाहेर पड.

लंडनच्या आजीबाई हे पुस्तक मी वाचले. विदर्भात राहणाऱ्या या राधाबाई वनारसे नवरा गेल्यामुळे विधवा झाल्या. मुलांचं पालनपोषण अवघड झालं. त्यांनी दुसरा विवाह केला व त्या लंडनला राहायला गेल्या. पण दुर्दैवाने दुसरा पतीही स्वर्गवासी झाला. राधाबाई निरक्षर. तरीही त्यांनी इंग्लंडमध्ये राहून खानावळ चालवली व लंडनमध्ये चार इमारती विकत घेतल्या. असे पुस्तक वाचकाला आशावादी बनवते, संघर्ष करण्याची प्रेरणा देते. श्रम करून संकटे दूर करता येतात, यश मिळवता येते हे या पुस्तकातून शिकता येते.

जीवनातील विसंगती पाहून हसता येते हे पु. ल. देशपांडे यांची पुस्तके शिकवतात. दिलखुलास हसता येणं हा जीवनातला मोठा आनंद आहे. श्री. प्र. के. अत्रे यांचेही लिखाण वाचताना पोट धरून हसायला येते. तेव्हा अशी पुस्तके वाचून रोजचे रडगाणे बाजूला सारून हा आनंद घ्यायलाच हवा. कविता वाचनातून मिळणारा आनंद हा आणखी काही निराळाच. मंगेश पाडगावकर, कुसुमाग्रज, इंदिरा संत यांच्या कविता वाचताना आपण त्यात हरवून जातो. 'या जन्मावर, या जगण्यावर शतदा प्रेम करावे' अशा कविता मनाला उभारी देतात.

'फक्त लढ म्हणा' ही कुसुमाग्रजांची कविता अनेकांना धीर देणारी आहे.

म्हणून आपल्या संग्रही पुस्तके असावीत. आज खेडोपाडी सुद्धा वाचनालये आहेत. त्याचा लाभ आपण घ्यायला हवा. 'वाचाल तर वाचाल' असे म्हणतात ते निश्चितच खरे आहे.

माझी एक मैत्रीण पुण्याला असते. ती इंग्रजी माध्यमातून शिकली आहे. पण इंग्रजी पुस्तकांच्या वाचनाबरोबर तिने मराठी साहित्यही खूप वाचले आहे. एवढेच नव्हे तर तिची मुलं इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत शिकतात पण मुलांना मराठी वाचनाचीही गोडी लागावी म्हणून ती मुलांना स्वतः मराठी पुस्तके वाचून दाखवते. याचे खरेच कौतुक वाटते. एवढेच नव्हे तर तिने चार पुस्तके लिहिली आहेत. दोन इंग्रजी पुस्तकांचा भावानुवाद व दोन पुस्तके मराठीत लिहिली आहेत.

म्हणून तर वाचक व श्रोता हे दोघेही श्रेष्ठ व्यक्तिमत्त्वे आहेत.

एकटेपणा

वृद्धांना भेडसावणारा हा एकटेपणा खरोखरच दुःखदायी आहे. बालपणी, तरुणपणी या एकटेपणाची थोडीशीसुद्धा कल्पना नसते. म्हातारपणी निर्माण होणारे प्रश्न ते त्या वयात गेल्याशिवाय कळतच नाहीत. तरुणपणी नको इतका सहवास जोडीदाराचा असेल तर त्यावेळी वाटते व म्हटलेही जाते की मला आता जरा एकटीला बसू दे. कारण स्वतःमध्ये रमणे ही एक आनंददायी गोष्ट असून ती आवश्यकही असते.

पण म्हातारपणी जोडीदारापैकी एक जेव्हा पुढे निघून जातो तेव्हा दुसऱ्यावर एकटे राहण्याची पाळी येते. मुलगा, सून नोकरीवर जाणारे, नातवंडे शाळेत मग घरी राहणारा एकटाच. अशावेळी घर खायला उठते. उगीचच शेजारी-पाजारी जाऊन बसण्याची आता पद्धतही नाही. रोज कोण कोणाकडे जाणार? पूर्वी एकत्र कुटुंब पद्धती होती. आई-वडील, त्यांचे दोन मुलगे, दोन सुना, नातवंडे असा परिवार असायचा. त्यामुळे वडील मंडळींपैकी एखादा जरी पुढे गेला तरी घरी राहणारी बाकीची मंडळी असायची. त्यामुळे घरी कोणी नाही, एकटाच म्हातारा किंवा म्हातारी राहिली आहे असे व्हायचेच नाही. अशा या परिस्थितीमुळे तर वृद्धाश्रम आले. पण काय आहे सर्व ज्येष्ठांना वृद्धाश्रमात राहणे आवडेल असे नाहीच. आपल्या वास्तूचे प्रेम, त्याची ओढ त्यांना हवीशी वाटते. वृद्धाश्रम त्यांना खूप परका वाटतो. एवढेच कशाला आपण झोपतो ती खोली, ती कॉट याची इतकी सवय झालेली असते की तिच्याशिवाय दुसरीकडे झोपही लागत नाही.

माणूस मृत्यूला घाबरतो त्यामुळे स्वतःच्या किंवा जोडीदाराच्या मृत्यूबद्दल तो कधीच विचार करत नाही. पण हा विचार करून ठेवणे आवश्यक आहे. त्यामुळे आधीच विचार केलेला असला म्हणजे दुर्दैवाने आलाच एकटेपणा तर त्यावर आपण मानसिकदृष्ट्या मात करू शकतो. आपल्याला ज्या गोष्टी आवडत असतील त्या रोज कराव्यात. दिवसाकाठी दोन तास जरी आपण आनंदात घालवू शकलो तरी खूप झाले. महातारपणी करता येतील अशा कितीतरी गोष्टी आहेत. त्यापैकी आपल्याला जे आवडते, जे शक्य आहे ते करावे. माझ्या ओळखीचे एक आजोबा घोरोघरी जाऊन लहान मुलांना रामायण, महाभारत, क्रांतीकारक यांच्या कथा सांगायचे. त्यांना फिरण्याच्या आनंदाबरोबरच बाळ-गोपाळांचा आनंददायी सहवास मिळायचा. मुले तर खूप व्हायचीच, पण आजोबांचा वेळही आनंदात जायचा व मुलांवर चांगले संस्कार व्हायचे.

एक आजीबाई होत्या. मुलगा-सून बाहेर गेल्यावर त्यांची धुणे-भांडी करणारी बाई यायची. आजी त्या बाईला म्हणायच्या, अगं, काम झाल्यावर थोडं थांब. तुला एक नवीन पदार्थ करायला शिकवते. त्या मन लावून तिला शिकवायच्या व तिला खायलाही द्यायच्या. त्यामुळे ती सखूही खूप व्हायची.

माझ्या नात्यातील एक बाई डॉक्टर होत्या. त्यांनी महातारपणी ज्येष्ठांसाठी काम सुरू केले. त्या पायाच्या दुखण्यामुळे व्हील चेअरवर बसलेल्या असायच्या. पण ज्येष्ठांना तपासून मोफत औषध द्यायच्या. कर्मयोग म्हणजे आणखी दुसरा काय असतो?

असेही एखादे उदाहरण असते की आजारी नवऱ्याची सेवा करताना बायकोच एकदम मनाने थकते व मृत्यू पावते. पाठोपाठ आजारी नवरा मरतोच. तेव्हा एकटेपणाचा प्रश्नच येत नाही.

गीतेत भगवान श्रीकृष्ण म्हणतात अरे, सतत माझे कीर्तन कर. माझे स्मरण कर. मी तुझ्या हृदयातच आहे. म्हणजे आपण एकटे नसतोच. तो परमेश्वर आपल्या जवळच असतो. फक्त आपण तो ओळखला पाहिजे. तो आपल्या जवळच आहे ही जाणीव आपल्या मनाला झाली की एकटेपणाचे भय नक्कीच संपते. संत तरी हेच सांगतात. श्री. समर्थ रामदासस्वामी साक्षात्कारी संत होते. श्री. रामांवर त्यांची नितांत भक्ती. तो आनंद आपल्या भक्तांनाही मिळावा असेच त्यांना वाटे. त्यामुळे प्रपंची माणसाला ते वेळोवेळी सांगतात. उत्तम, नेटका प्रपंच कर. पण त्या भगवंताला विसरू नकोस, तोच या सर्वांचा कर्ता-करविता आहे.

माझी एक मैत्रीण अविवाहित होती. तिने शिक्षकी पेशा स्विकारून अनेक मुलांना घडवलं. महिलांसाठी भजनाचे वर्ग चालवले. ती पंत बाळकुंद्री महाराजांची भक्त होती. ती जेव्हा ८०-८५ वयाची झाली तेव्हा एकदा भेटल्यावर सहज मी विचारले, तू एकटी राहतेस. तुला कधी भीती वाटत नाही का? तिने टेबलावर ठेवलेल्या फोटोकडे हात केला व म्हणाली, अगं, हे पंत महाराज सततच माझ्याबरोबर असतात. मी एकटी नसतेच. मग कशाला वाटेल मला भीती? ही अढळ श्रद्धाच आपल्याला सर्व भयापासून दूर ठेवते.

श्री. समर्थाचे राजकारण

श्री. ज्ञानेश्वर महाराज, श्री. एकनाथ महाराज, श्री. संत तुकाराम महाराज यांनी लोकांना भगवंताची भक्ती करा हे विशेषत्वाने सांगितले. श्री. समर्थ रामदास स्वामींनी भक्तीमार्ग तर सांगितलाच पण त्यावेळची समाजाची परिस्थिती पाहून त्यांच्या उद्धारासाठी इतरही बऱ्याच गोष्टी सांगितल्या आहेत.

श्री. समर्थांच्या वेळी मुसलमान राजाचा अंमल होता. लोकही आळसावून दारिद्र्य भोगत होते. अशा वेळी या लोकांना प्रयत्नवाद शिकवणे अतिशय जरूरीचे होते. श्री. समर्थांनी देशभर भ्रमंती केली. लोकांची परिस्थिती पाहिली. त्याचा अभ्यास केला. देशभर अकराशे मठांची स्थापना केली. प्रत्येक मठावर महंत नेमला. त्याने लोकसंग्रह करावा व लोकजागृतीचे काम करावे हीच त्यांची इच्छा होती.

श्री. समर्थांनी राजकारण केले. पण ते लोकांच्या कल्याणाचे राजकारण होते. आताचे राजकारणी लोक पाहिले म्हणजे त्यांचे राजकारण हे केवळ स्वतःच्या स्वार्थासाठी चाललेले दिसते!

राजकारणी पुरुष लोकसंग्रह करतो. लोकसंग्रह करणाऱ्या पुरुषाचा समाजाच्या सर्व अंगाशी संबंध येतो. त्यातल्या त्यात आपल्या देशामध्ये धर्माला व अध्यात्माला विशेष मान आहे. त्यामुळे लोकसंग्रही पुरुषाचा साधुसंत, धर्मसंस्था, राज्यसंस्था, आणि अर्थसंस्था यांच्याशी निकटचा संबंध येतो, त्यामुळे तेव्हा काय किंवा आता काय राजकीय पुढाऱ्यांना साधुसंतांचा आशीर्वाद घ्यावा लागतोच.

अशा पुढाऱ्याकडे शासनाचे लक्ष जातेच. श्री. समर्थांच्या काळी तर राजकीय सत्ता परकीयांची होती. राजा व राजकीय अधिकारी असहिष्णू, क्रूर व अडाणी होते. त्यांच्याशी झुंज देणाऱ्या लोकसंग्रही पुरुषाला समर्थांचा पूर्ण पाठिंबा असायचा. अशा पुरुषांनी कसे वागावे ते सांगताना श्री. समर्थ राजकारण हा शब्द वापरतात. समाजाचे पुढारीपण गाजविण्यास लागणारे व्यवहारचातुर्य म्हणजे राजकारण होय. समाजातील निःस्वार्थी व चतुर पुरुषांना श्री. समर्थांनी प्रेरणा दिली. लोकसंग्रह कसा करावा हे समजावून दिले. त्यापैकी जे राजकारणी बनले त्यांना राजनीतीवर उपदेश केला.

लोक पारखून सांडावे। राजकारणे अभिमान झाडावे। पुन्हा मेळवून घ्यावे।
दुरील दोरे।।

हिरवटासी दुरी धरावे। कचरटासी न बोलावे।

समंध पडता सोडूनि जावे। येकीकडे।

ऐसे असो, राजकारण। सांगता ते असाधारण।

सुचित अस्तां अंतःकरण। राजकारण जाणे।

दुःख दुसऱ्याचे जाणावे। ऐकोनि तरी वांदून घ्यावे।

बरे वाईट सोसावे समुदायाचे।

अपार असावे पाठांतर। सन्निधचि असावा विचार।

सदासर्वदा तत्पर परोपकारांसी।

शांती करून करवावी। बहुतांकरवी।।

समाजामध्ये भिन्न प्रकारची माणसे असतात. त्यांना एकत्र करून त्यांच्या कुवतीप्रमाणे प्रत्येकाकडून काहीतरी कार्य करून घेण्याच्या कलेला श्री समर्थ राजकारण असे नाव देतात. राजकारणी पुरुषाने स्वतः एकांतात बसून आपल्याला निश्चितपणे कोणते काम करायचे आहे ते आधी ठरवले पाहिजे व स्वतः कष्ट करून ते कार्य सिद्धीस नेण्यासाठी इतरांनाही कष्ट करायला लावले पाहिजे. समाजातील गुंडगिरी मोडून काढली पाहिजे. मोठ्या धूर्तपणे राजकारण करावे.

श्री. समर्थांनी स्थापन केलेल्या मठांवर महंत नेमले, त्या महंतानेही कसे वागावे हे ते वेळोवेळी सांगतात. महंताने कपटी माणसे ओळखावी व त्यांनाही आपलेसे करावे. महंताची कीर्ती ऐकून लोकांच्या मनात त्याच्याविषयी आवड निर्माण झाली पाहिजे. उत्तम कार्यकर्ते त्याने घडविले पाहिजेत.

श्री. शिवाजी महाराजांना देखील श्री. समर्थांनी वेळोवेळी मार्गदर्शन केले.

राजा कसा असावा हे सांगताना ते दासबोधात लिहितात-

गनीमांच्या देखता फौजा। रणशुरांच्या फुर्फुरिती भुजा।

ऐसा पाहिजे की राजा। कैपक्षी परमार्थी।।

तयास देखता दुर्जन धाके। बैसवी प्रचीतीचे तडाखे।

बंड पाषांडाचे वावे । सहजचि होती।

हे धूर्तपणाची कामे । राजकारण करावे नेमे।

ढिलेपणाच्या संभ्रमे जाऊ नये । कोठेचि पडेना दृष्टी

ठाई ठाई त्याच्या गोष्टी। वाग्विलासे सकळ सृष्टी। वेधिली तेणे।

श्री. शिवाजी महाराज व श्री. समर्थ या दोघांच्याही वार्ता एकमेकांकडे जात असत. दोघेही परस्पर भेटीसाठी उत्सुक झाले होते. त्यावेळी शिवाजी महाराज म्हणतात-

शिवराजासी वृत्तांत कर्णोपकर्णे गेले ।

दर्शनासाठी डोंगरोडोंगर लागले।

समर्थ दर्शन होय ना उदास जाले।

राजकार्ये काहीच सुचेचीना॥

श्री. समर्थ कोठे आहेत यांचा त्यांनी शोध सुरु केला. माणसे पाठवली. त्यावेळी कळले की श्री.समर्थ सज्जनगडावर आहेत. शिवाजी महाराजांच्या माणसांजवळ श्री समर्थांनी एक पत्र दिले.

श्रीगणेशायनमः

निश्चयाचा महामेरू बहुत जनांसी आधारू।

अखंड स्थितीचा निर्धारू श्रीमंत योगी।

परोपकाराचिया राशी। उदंड घडती जयासी।

तयाचे गुणासी महत्त्वासी। तुळणा कैची॥

नरपति गजपति गडपति भूपति जळपति॥

पुरंदर आणि आदिशक्ती । पृष्टीभागी ॥

यशवंत कीर्तीवंत । सामर्थ्यवंत वरदवंत।

पुण्यवंत नीतिवंत। जाणता राजा॥ ४॥

आचारशील विचारशील। दानसीळ धर्मसीळ
 सर्वज्ञपणे सुशील । सकळा ठाई ॥५॥
 धीर उदार आणि सुंदर । शूर क्रियेसी तत्पर ।
 सावधपणे नृपवर । तुछ केले॥६॥
 तीर्थक्षेत्रे मोडली । ब्राह्मणे स्थानभ्रष्ट जाली ।
 सकळ पृथ्वी आंदोळली । धर्म गेला ॥
 देव धर्म गोब्राह्मण । करावया संरक्षण ।
 हृदयस्थ जाली नारायण । प्रेरणा केली ।
 शूर पंडित पुराणिक । कवीश्वर वैदिक याज्ञिक ।
 धूर्त तार्किक सभानायके । तुमचा ठाई ॥
 या भूमंडळाचे ठायी । धर्मरक्षी ऐसा नाही ॥
 महाराष्ट्र धर्म राहिला काही । तुम्हाकारणे ॥
 आणिकही धर्मकृत्ये चालती ।
 आश्रित होऊनी कितेक असती ।
 धन्य धन्य तुमची कीर्ती । विश्वी विस्तारली ॥
 कित्येक दुष्ट संहारिला । कित्येकासी धाक सुटले ।
 कित्येकासी आश्रयो जाली । शिवकल्याण राजा।
 तुमचे देशी वास्तव्य केले । परंतु वर्तमान नाही घेतले ।

रुणानुबंधे विस्मरण जाले । काये नेणो ॥
सर्वज्ञ मंडळी काय धर्ममूर्ती । सांगणे काये तयासी ।
धर्मस्थापनेची कीर्ती । सांभाळिली पाहिजे ।
राजकारणे उदंड दाटले । तेणे चीत विभागले ।
प्रसंग नस्ता लिहिले । क्षमा केले पाहिजे ॥

अफझलखान व शिवाजीराजेंची भेट प्रतापगडाच्या पायथ्याशी ठरली.
अफझलखान विजापूरहून निघाला ही वार्ता श्री समर्थानी वर-वर श्लोक वाटावा पण
त्यातील अर्थ अफझलखान विजापूरहून निघाला आहे, सावध राहा असा गर्भितार्थ
असलेला श्लोक पाठविला.

श्री. समर्थांच्यासारखे राष्ट्रपुरुष संत असूनही अतिशय उत्तम राजकारणी
होते. आजच्या राजकारण्यांशी त्यांची तुलना होऊ शकत नाही.

भय इथले संपत नाही.

कवी ग्रेस यांनी म्हटल्याप्रमाणे खरोखरच भय इथले संपत नाही याचा अनुभव प्रत्येकाला अनेक वेळा येतो.

लहानपणी एखादी गोष्ट आपण करावी म्हणून आई आपल्याला बागुलबुवाची भीती दाखवते. त्या भयापोटी आई म्हणेल ती गोष्ट आपण करून टाकतो. न करण्याचा हट्ट म्हणजे क्रोध मागे पडतो.

बालपणी शाळेत नाव दाखल करायला आई-वडिलांच्या सोबत जाताना देखील शाळेची भीती वाटते. शिक्षकांची भीती वाटते.

सतत अभ्यासाची भीती व काळजी. दहावीमध्ये ९० टक्के मार्क्स पडतील ना ही भीती तर अक्षरशः छळते. या भीतीपोटी मनात असो वा नसो आपण जोरदारपणे अभ्यास करू लागतो.

संसारात पदार्पण करताना सुद्धा जोडीदाराचा परिचय नसेल तर या अपरिचित माणसाबरोबर संसार सुखाचा होईल ना अशी एक हुरहुर, भीती असतेच.

नको त्या वयात एखाद्या मुलीबद्दल किंवा मुलाबद्दल प्रेम वाटायला लागले तर समाज काय म्हणेल ही भीती वाटतेच.

नोकरीच्या ठिकाणी वरिष्ठांची भीती. असे हे भीतीचे थेंब-थेंब आपल्यामध्ये साठतच जातात व त्याचा डोह तयार होतो. भीतीविरहित चित्त हे माणसाला अशक्य आहे. पण संतांना मात्र या कशाचेच भय नसते. त्यांना तर मृत्यूचेही भय वाटत नाही.

श्री. समर्थ रामदास म्हणतात - भवाच्या भये काय भितोसि लंडी। धरी रे मना धीर धाकासि सांडी। रघुनायका सारिखा स्वामी शीरी । नुपेक्षी कदा कोपल्या दंडधारी ॥

पुढे ते असेही म्हणतात - भये व्यापिले सर्व ब्रह्मांड आहे । भयातीत ते संत आनंत पाहे । जया पाहता द्वैत काही दिसेना । भय मानसी सर्वथा ही असेना ॥

अभ्यासाने, श्रीरामावरील नितांत श्रद्धेने सामान्य माणसाने भयमुक्त व्हावे, हे खरे.

पण माणसाच्या आयुष्यात भीती ही भावना आहे म्हणूनच तो जबाबदारीने वागू शकतो. आपल्याला जर कशाचीच भीती वाटली नसती तर आपण बेतालपणे, बेजबाबदारीने वागलो असतो.

काही गुन्हेगारांना आज कायद्याची भीती वाटत नाही. म्हणून ते दरोडा टाकणे, एखाद्याचा खून करणे असे क्रूर गुन्हे करतात.

परीक्षांची थोडीफार भीती आहे म्हणून मुले अभ्यास करतात. भीती ही अतिशय मूलभूत अशी यंत्रणा ईश्वराने आपल्या मेंदूत बसवली आहे. जिचा उपयोग आपल्याला आयुष्यात पदोपदी होतो. पण ही स्वाभाविक वाटणारी भीती जेव्हा मर्यादा ओलांडते तेव्हा तिचे रूपांतर तणावात, चिंतेत होते. त्यामुळे अस्वस्थता येते. अशी अवस्था ही वार्डच आहे. कारण त्यामुळे निराशाही येऊ शकते. भय आणि क्रोध हे मित्रच आहेत. ते प्रमाणात असतील तर ते उपयोगीच पडतात. नाहीतर सततची भीती, क्रोध, द्वेष व नैराश्य यामुळे आपली प्रतिकारशक्ती कमी होते. म्हणून

अवास्तव भीती जर वाटली तर त्याच्यावर आपण हृदयाने मात केली पाहिजे. त्यालाच आपण करेज म्हणतो.

भीती म्हणजे तणाव नव्हे. तणावामुळे आपले जगणे सुसह्य होत नाही. भविष्याची चिंता करणे व त्यासाठी सतत धावणे हे अनारोग्यास कारणीभूत ठरते. मन निरोगी राहिले तरच शरीर निरोगी राहते. तेव्हा या सर्व भावनांचे तरंग जे मनात उमटतात ते प्रमाणातच कसे राहतील याचा प्रयत्न निश्चितच केला पाहिजे. त्यासाठीच तर संत सांगतात ते आपण मनावर बिंबवले पाहिजे. त्यातूनच निरोगी मन तयार होईल.

म्हणून समर्थ रामदास स्वामी सतत मनाला सांगतात, अरे मना, त्या श्रीरामावर श्रद्धा ठेव. तो तुझ्या प्रत्येक कर्माचा कर्ता आहे हे कधीही विसरू नकोस. त्याच्यावरील नितांत श्रद्धेने तुझे प्रत्येक कर्म चांगलेच होईल. तुझे भय नष्ट होईल. त्यामुळे तुझा प्रपंच व परमार्थ दोन्हीही उत्तम रीतीने होईल.

Expiry Date

प्रत्येक गोष्टीला एक्सपायरी डेट आहे. आपण औषध आणतानाही तारीख पाहतो. पण आपण इतर खूप बाबीत याचा विचार करत नाही. निर्जीव वस्तूंना सुद्धा ती निकामी होणारी तारीख असतेच. पण मनुष्य हा लोभी प्राणी असल्यामुळे तो ती तारीख पाहात नाही आणि असंख्य वस्तू घरात जमतात. त्या धड कोणाला देणं होत नाही! त्यावर धूळ बसत जाते.

बायका अनेक चैनीच्या वस्तू हौस म्हणून घेतात. एखादीच्या जवळ कितीतरी पर्सेस असतात. न वापरता सुद्धा त्या पर्सेसचे लेदर झिजते. सिंथेटिक लेदरच्या पर्सेस नुसत्या ठेवल्यामुळे त्यातून पीठ पडते. पर्सलाही एक्सपायरी डेट आहेच ना! नवीन पर्स घेतली की जुनी एखाद्या गरीब मुलीला देऊन टाका ना! पण नाही, संग्रह करण्याची भलतीच हौस.

साड्यांचं कपाट तर बघूच नका! माझ्या एका मैत्रिणीच्या न उलगडलेल्या ५-६ साड्या पडून होत्या. त्यामुळे न वापरताच एक-दोन घडीमध्येच चिरल्या. प्रत्येक वस्तुला आयुष्य मर्यादा आहेच ना?

झाडे सुद्धा पाहा. काही वर्षांनंतर ती सुद्धा वटून जातात.

निर्जीव वस्तूंची ही कथा! तर सजीवांचं काय? सर्व प्राणीमात्रांची expiry date ठरलेली आहे. मनुष्याला देवाने बुद्धी दिली आहे. ती वापरून आपली Expiry date येण्याआधी आपण जीवन कसे जगले पाहिजे, त्याचा आराखडा तयार

करायला हवा. श्री. समर्थ रामदास स्वामी तर म्हणतात, नरदेह हा श्रेष्ठ आहे. कारण तो मिळाल्यामुळेच आपण अनेक चांगली कर्मे करू शकतो. त्यांनी तर दासबोधासारख्या ग्रंथात माणसाची दिनचर्या कशी असावी हे सुद्धा सांगितले आहे. प्रपंची माणसाला त्यांनी खूप मोलाचा संदेश दासबोधाद्वारे दिला आहे. विहित कर्म तर उत्तम करच. त्याला ते महत्त्व देतात. प्रपंच सोडू नकोस. सर्व उपभोग घे. पण ते मर्यादित भोग. व ज्या शक्तीने आपल्याला हा नरदेह दिला त्याला विसरू नकोस. त्यासाठी तू त्यांचा नेहमीच कृतज्ञ राहा. माणसाचं बालपण, तरुणपण इतकं चटकन संपतं ना की ते संपल्यानंतर माणसाला जाग येते. तेव्हा वय म्हातारपणाकडे झुकू लागलेलं असतं. त्यावेळी वाटू लागतं अरे आपण परमार्थ काहीच केला नाही. परमार्थ ही एकदम करण्याची गोष्ट नव्हे. ज्यावेळी आपले शिक्षण संपवून आपण प्रपंच करायला सुरुवात करतो, आर्थिकदृष्ट्या प्रपंच उत्तम व्हावा म्हणून नोकरी, कामधंदा सुरू करतो तेथूनच आपण परमार्थाला सुरुवात करायला हवी. जो काही नोकरी धंदा आपण करणार असतो तो अत्यंत सचोटीने करायला हवा. आपण कोणालाही फसवायचे नाही किंवा दुसऱ्याकडून फसवून घेतले जाणार नाही ही दक्षता घ्यायची. आळस न करता प्रयत्नाने सर्व काही साध्य करायचे. समर्थ रामदास प्रयत्नाला फार महत्त्व देतात. ते म्हणतात, दिवसातला एकही क्षण वाया घालवू नका. कारण या आयुष्याची Expiry Date आपल्याला माहित नाही. म्हणून ती येण्याआधी परमार्थाची गोडी लावून घ्यायला हवी. आधी प्रपंच करावा नेटका। मागून परमार्थ विवेका। प्रपंच उत्तम करून मगच आपण विवेकाने परमार्थ करायचा आहे. गोंदवलेकर महाराज म्हणतात, प्रपंच करत असतानाच त्या भगवंताच्या नामाची गोडी लावून घे. नामस्मरणाने मन निर्लेप होईल. अहंकार गळून पडेल.

आपल्या या जीवनाचा सूत्रधार कोणीतरी दुसराच आहे याची जाण येईल. आणि त्यामुळे प्रपंचात येणारी संकटे, आशा-निराशा यावर मात करता येईल. श्री. समर्थ तर वेळोवेळी सांगतात की त्या रामाला विसरू नका. त्याची भक्ती करा, तो तुमच्या प्रपंचाचा भार वाहील. कर्ता-करविता तो श्रीराम आहे हे सत्य उराशी कवटाळले म्हणजे कशाचीच भीती वाटेनाशी होईल.

आपण दुकानातून औषधे आणतो. पण काही वेळा आपल्याकडून घ्यायचे राहून जाते आणि अचानक जेव्हा आठवण येते तेव्हा त्या बाटलीवर लिहिलेली Expiry Date आपण पाहतो व म्हणतो अरेरे, औषध वाया गेले. आता घेऊन उपयोगी नाही. औषध वाया गेले म्हणून आपण हळहळतो. मग अखंड आयुष्य हातातून जात असतं त्यावेळी वेळीच सावध होणं अतिशय आवश्यक आहे.

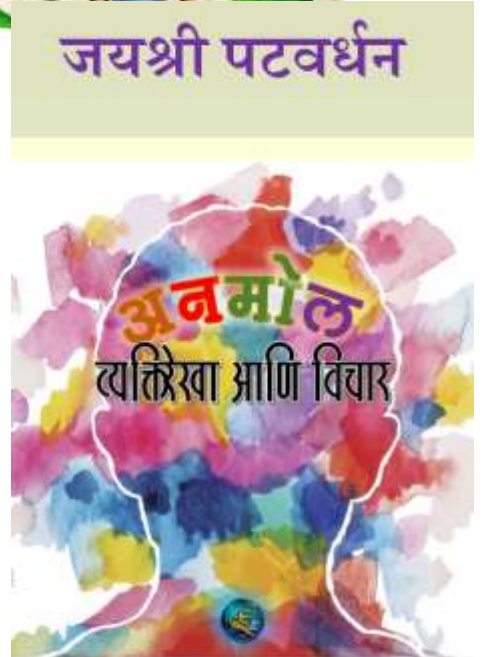
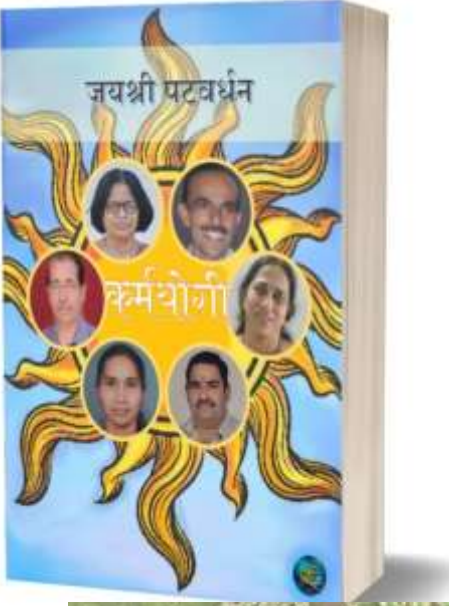
सर्वाभूती परमेश्वर हे जेव्हा आपल्यात रुजेल त्याचवेळी आपला परमार्थ सुरू होईल. दुसऱ्याचे सुखदुःख पाहून त्याच्या सुखात जो जो आनंदी होतो व दुःखात हळहळतो, त्याच्या मदतीला धावून जातो त्यानेच परमार्थ जाणला असे संतच म्हणतात. परोपकार म्हणजेच परमार्थ होय. हे सगळे आपण नामस्मरणाने करू शकतो. मन जर राममय झाले तर आपला-परका हा दुजाभाव राहणारच नाही.

आपली Expiry Date कधी येईल ही भीती प्रत्येकाच्या मनात काही ठराविक वय ओलांडल्यावर वाटत राहते. ही भीती नाहीशी करण्याचे सामर्थ्य फक्त नामस्मरणात आहे. ज्याला कुठलाही खर्च करावा लागत नाही. फक्त मनापासून सातत्याने ते घ्यायला हवे. म्हणजे भीती नक्कीच नाहीशी होईल असे सर्व संत

वारंवार सांगतात. शेवटचा दिवस गोड व्हावा असे वाटत असेल तर नामस्मरण हाच रामबाण उपाय आहे.

दैनंदिन कुठलेही कर्म न सोडता आपण हे करू शकतो. कुठलेच संत मरणाला कधीच घाबरले नाहीत. कारण त्यांची परमेश्वरावर असलेली भक्ती, निष्ठा, विश्वास हेच कारण होय.

जयश्री पटवर्धन यांची ईसाहित्य वरील पुस्तकं. क्लिक करताच उघडेल

मित्रहो

पुस्तकं वाचून कोणी शहाणं होतं का?

हो! आम्ही म्हणतो होतं. वाचन करणारी माणसं त्यांच्या-बरोबरच्या वाचन न करणाऱ्या माणसांहून अधिक प्रगल्भ आणि विचारी असतात.

कोणत्याही प्राण्याला, सजीवाला, अनुभवाने शहाणपण येतं. इतर प्राण्यांना काही प्रमाणात त्यांचे जन्मदाते थोडंफार शिक्षण देतात. पण मानव हा असा प्राणी आहे ज्याला पुर्वी जगलेल्या आणि आता जिवंत नसलेल्या माणसांचे अनुभवही शिकता येतात. ते पुस्तकांद्वारे. माणसाला आपल्या सभोवताली नसलेल्या, दूर देशातल्या माणसांचे अनुभव समजून घेऊन शिकता येतं. तेही पुस्तकांद्वारे. प्रत्यक्ष अनुभवांहून चांगला शिक्षक नाहीच. पण इतरांना आलेले अनुभव, त्यांनी खाल्लेल्या ठेचा याही माणसाला शिकवतात आणि शहाणे करून सोडतात.

म्हणून वाचा. वाचत रहा. इतरांना वाचायचा आग्रह करा. वाचाल तर वाचाल हे शंभर टक्के सत्य आहे.

ज्येष्ठ नागरिकांना तर आम्ही यापुढे जाऊन एक विनंती करू इच्छितो. आपले अनुभव लिहा. आपले आयुष्य शब्दांत मांडा. लिहिणे जमत नसेल तर मोबाईलवर तुमच्या आवाजात रेकॉर्ड करा. तुमच्या आयुष्याच्या घटना या येणाऱ्या पिढ्यांना दिपमार्ग ठरतील.

बाकी आमच्यावर सोपवा.

मंडळी!

वाचायला तर हवंच!

लिहायलाही हवं!

www.esahity.com
esahity@gmail.com
[9869674820](tel:9869674820)